

Александър Периклиев Георгиев

**ЗА РОДОСЛОВИЕТО
НА УЧИТЕЛЯ ПЕТЪР ДЪНОВ**

**Александър Периклиев
Георгиев**

**ЗА РОДОСЛОВИЕТО
НА УЧИТЕЛЯ ПЕТЪР ДЪНОВ**

Летопис за възрожденците КОНСТАНТИН ДЪНОВСКИ и АТАНАС ГЕОРГИЕВ

ИЗДАТЕЛСТВО БЯЛО БРАТСТВО
София 2005

За книгата и нейния автор

Летописът за българските възрожденци свещеник Константин Дъновски и Атанас Георгиев-Чорбаджи е написан в периода 1981-1985 г. Авторът проф. Александър Периклиев Георгиев е роден и израснал във Варна (1905-1988). Той бе изявен почитател и последовател на учението на Петър Дънов, с духовно име Беинса Дуно, който е син на свещеник Дъновски и внук по майчина линия на Атанас Георгиев-Чорбаджи.

Интересът на автора към живота и рода на Учителя Беинса Дуно е събуден не само от дълбокото му отношение към неговото духовно учение, но и от интереса му към историческите условия, обстоятелства, събития и личности, способствали за изграждането и опазването на народностен дух, национално и духовно съзнание на българския народ, преминал през най-големи изпитания в своето развитие. Обстоятелството, че родната му къща във Варна е граничела с двора на храм "Св. Архангел Михаил", където в уединение завършва земния си път (1919 г.) бащата на Учителя свещеник Константин, също провокират интереса на автора към рода на Учителя. Образът на светия старец, изплувал често в спомените от детските му и младежки години, събужда у него желание да събере исторически сведения за живота му, посветен в служба на самоопределението и духовното пробуждане на поробения български народ. Като просветител и отвержен защитник на религиозната независимост, свещеник Константин се изявява при основаването на параклис към Руското консулство във Варна, където за първи път се провежда богослужение на църковнославянски език, във времето, когато цялото богослужение се изнася само на гръцки.

Събирайки данни и материали за бащата на Учителя, авторът установява колко голямо е било влиянието на възрожденеца Атанас Георгиев-Чорбаджи (дядо на Петър Дънов по майчина линия) върху Константин Дъновски, с когото той установява тясно сътрудничество още в младежките си години. Заедно те работят неотстъпно за организиране на български училища и за утвърждаването на българския език в социалното и духовното общуване във Варненска област, където гръцкото, турското и гагаузкото

влияние са били особено силни. По-късно те се сродяват и Константин се оженва за Добра, дъщеря на Атанас Георгиев-Чорбаджи и майка на Петър Дънов.

Семейният дух за отстояване на национални и духовни ценности е повлиял върху формиране на мирогледа на Петър Дънов. Но в течение на своя жизнен път и духовно подвизаване той надминава националните рамки и придвижва далече напред своето виждане и философия за развитието на човечеството като едно цяло, макар и състоящо се от различни вероизповедания и народи.

Наследил от своите родители и деди силен просвещенски дух, Беинса Дуно през целия си живот се стреми да предаде дълбокото знание за същността на човека и пътищата за повдигане на неговото съзнание.

Словото, което се извява чрез него, е отправено не само към българите. То придобива общочовешко значение и разкрива необходимостта от пробуждане на онова светло съзнание у хората, което е в състояние да опази и развие живота върху планетата Земя като част от вселенския организъм.

Изхождайки от принципите на приемствеността, ние вярваме, че предлаганият летопис, макар и публикуван 20 години след написването му, може да породи размисъл и вдъхновение у всеки човек със светли убеждения, познания, разбирания и желание да служи за изграждането на онова бъдещо човешко общество, в което хората ще живеят като братя и сестри на майката Земя и Небесния Творец.

Марта Александрова Георгиева

Ева Александрова Георгиева

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Увод / 11

Особености на Българското възраждане преди освобождението от турско иго / 15

Жизненият път и дело на Константин Дъновски / 20

Социална и духовна атмосфера на Родопския край след поробването / 23

Детство, юношество и учителстване на Константин Дъновски / 31

Преселване на Константин Дъновски във Варна / 38

Народностна, духовна и социална обстановка във Варна през XIX в. / 41

Участие на младия Константин Дъновски в черковните проблеми на Варна / 43

Среща с Атанас Георгиев-Чорбаджи / 45

Атанас Георгиев-Чорбаджи: семейна история / 46

Образование и възпитание на младия Атанас Георгиев / 48

Възрожденска дейност в с. Хадърджа / 51

Духовно ориентиране на Константин Дъновски / 54

Даскал в с. Хадърджа и първи български учител във Варненска кааза / 55

Път към монашеско подвизаване / 62

Откровението в църквата “Св. Димитрий Солунски” / 63

Обет за духовна служба / 73

Исторически бележки за падането на Варна под турска власт / 76

Християнските грехове и гонението на богомилите / 83

Антиминсът – символ на духовна мисия / 92

Делата на Константин Дъновски и Атанас Георгиев-Чорбаджи за независима българска църква / 96

Константин Дъновски - учител, просветител и свещеник в с. Хадърджа / 96

Женитба с Добра Атанасова Георгиева / 97

Руският консул Александър Рачински и въвеждане на славянско богослужение / 102

Провъзгласяване на независима Българска църква и духовният живот във Варненска област / 107

Дейност на Атанас Георгиев в Цариград / 110

Раждање на Петър - син на свещеник Константин Дъновски / 113

Кончината на Атанас Георгиев-Чорбаджи в Цариград / 115

Константин Дъновски — първи български свещеник във Варна / 117

Духовната просветителска дейност на Константин Дъновски / 121

Период до Освобождението / 121

Период след Освобождението / 129

Послеслов / 134

ПРИЛОЖЕНИЯ

Обяснителни бележки / 137

Библиография / 139

Увод

Преживяното става история, когато бъде описано като печатна публикация, когато се възпее като епос, когато се включи в някои мемоари или се опише като хроника. Ахил става герой от Троянската война, след като Омир възпя неговите подвизи. Животът на Христа на земята ни е известен от Евангелията на четиримата апостоли. Световната литература е наводнена от мемоари, хроники, романизирани биографии и пр., в които героите са влезли в историята. Прави впечатление, че колкото е по-значителен духовният ръст на личността, обект на мемоари или хроники, толкова по-късно става нейното “откриване” за света. Така например никой от историците и хронистите, които са живели по времето на Христа, не споменават нищо за Него. Този пропуск на тогавашните историци става най-надеждният аргумент за оспорването на Христа като историческа личност.

Съставянето на летописа съвпадна с отпразнуването през 1981 г. на 1300-годишнината от основаването на българската държава.

С честването на 1300-годишнината от основаването на българската държава, както и отпразнуването на 100-годишнината от освобождението на България от османско иго се възкресиха спомените за подвизите и приноса на много тачени и забравени българи възрожденци. Дадоха се по-пълни преценки за мястото, което трябва да заемат в пантеона на защитниците на народностната и верска свобода на българския народ. Въпреки старанието на нашите историографи, не винаги всичко може да бъде обхванато и публикувано.

В настоящия летопис са проследени последните родови звена на двама български възрожденци, които са дали своя принос в героичното минало на българския народ. Тук става дума за свещеник Константин А. Дъновски и Атанас Георгиев-Чорбаджи, които задружно се включват във възрожденските дела и до края на живота си остават верни на народа си. И двамата са действали във Варна и Варненско, където са били на почит и всеобща признателност. Тяхната обществена дейност е включена в няколко печатни издания и статии от вестниците. Рано или късно обаче историята повдига завесата на забвения и прави достойние на човечеството много отминали неща.

Без да имаме намерение да разглеждаме честването на Първата българска държава, ще си позволим волността да кажем нещо, което прави впечатление относно числото 1300.

При съпоставяне хронологията на историческите събития на българския народ, оказва се, че сборът на годините на свободното съществуване на България е точно толкова, колкото е сборът на годините на България под робство. Срещу 650 години свобода на българския народ, съответстват 650 години на робски гнет.

Свободно съществуване на българския народ:

Първа българска държава	681-1018 г.	337 години
Втора българска държава	1186 -1396 г.	210 години
Трета българска държава	1878-1981 г.	103 години
Всичко:		650 години

Робско иго:

Византийско робство	1018-1186 г.	168 години
Османско робство	1396-1878 г.	482 години
Всичко:		650 години

Тази геометрична разполовеност на времето, прекарано в будност и героично развитие, от една страна, и в робско вегетиране и неволя, от друга, ни навежда на мисълта, че юбилейната годишнина е уцелила един хармонично завършен и взаимно балансиран исторически цикъл от общото развитие на българския народ.

От друга страна, времето на свободно съществуване на Първата българска държава, спрямо Втората и спрямо Третата е приблизително в отношение 3:2:1 (337: 219: 103 години). По този въпрос за сега толкова.

Вниманието на съвременните възрожденски изследвания е насочено предимно към ония дейци, които са участвали в национално-освободителното революционно движение и подготовката на българския народ за въоръжено въстание срещу османските поробители. Такива бяха Георги Сава Раковски, Васил Левски, Христо Ботев, Георги Бенковски, Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Панайот Хитов, Панайот Волов, Тодор Каблешков, Филип Тотю и др. Не по-малка заслуга за нашето Освобождение обаче има и оная редица будни народни български синове, посветили своя живот за извоюване на верска независимост и църковна свобода. Към тази плеяда от светли имена ще отнесем Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Рилски, Иларион Макариополски. Нямаме намерение да увеличаваме броя на възрожденците, воювали на мирния фронт, но ще спрем вниманието си на двама от тях, които без да са забравени, са отминавани и недооценявани от нашето съвремие. Това са свещеник Константин А. Дъновски и Атанас Георгиев-Чорбаджи, които следва да се причислят към най-светлите личности на възрожденската ни история. Ореолът на делата им осветява изминатия от тях път и дава възможност да се оцени приносът им пред поколенията, както и просветителите-книжовници Петър Берон, Васил Априлов, Иван Богоров, Константин Фотинов, Петко Славейков, Сава Доброплодни, Райно Попович, Добри Чинтулов, Неофит Бозвели и др.

Изследването ще започне с проследяване живота и делото на Константин А. Дъновски. Вниманието е отправено към тях и поради един изключителен факт: единият е дядо, а другият – баща на Петър Дънов, една от най-светлите духовни личности на нашето време. Данните, които характеризират техния живот и дейност, са все още непълни. Пред прозорливия наблюдател обаче се очертават две одухотворени фигури, чиято дейност има своето естествено място всред плеядата български възрожденци.

Особености на Българското възраждане преди освобождението от турско иго

Нека да кажем няколко думи за социалната атмосфера на Българското възраждане от средата на миналия век и участието на Константин Дъновски в него.

Българското възраждане, в сравнение с възраждането на Средна и Западна Европа, закъснява с няколко века. Докато на Запад то води началото си още откъм XIV-XV век, у нас се приема, по понятни причини, че Възраждането започва едва през втората половина на XVIII век.

Като първа искра на Българското възраждане се смята годината 1762, когато Паисий Хилендарски завършва написването на своята “История славеноболгарская”, която сам разнася из Българско, за да се чете и преписва. Предавана от ръка на ръка, тя се превръща в движеща сила, която повдига самочувствието на будните синове на нашия народ. Припомняйки им героичното му минало, тя става фактор за формирането на повишено национално съзнание и способства за преодоляването на комплекса за народностна малоценност у българите.

Българското възраждане представлява процес, чиято най-обща линия е сходна с процеса на възраждането в другите европейски страни. По своята същност обаче той се изразява в смяната на средновековния мироглед със съвременен. Неговата основна отлика от възраждането на Запада се състои в това, че при нас не става дума за възраждане на някакви класически форми на древността, а е спонтанен процес срещу натрапеното средновековно безправие спрямо българския народ и отхвърляне на наложеното му двойно робство – национално и верско. Възрожденската вълна сред народа постепенно се оформя в бунт срещу потъпкването на елементарните човешки права на цял един народ, който в миналото е заемал достойно място между европейските народи. Нашето Възраждане би могло да се характеризира като откриване на нацията, докато западноевропейското се характеризира с откриването на човешката личност.¹ Ако ренесансовият западен хуманизъм поставя в центъра на човешкия мироглед личността и дава почва за развитие на някои индивидуалистични уклони, то основата на българската възрожденска идеология се състои в утвърждаването на народностното начало, изразило се в етническо единство и верска сплотеност.

Раздвиженото национално самочувствие в скоро време приема форма на едно спонтанно изявено негодувание срещу робската действителност. В кратко време разрастващият се протест на българския народ

намира свои изразители, които го повеждат към революционно негодувание и въоръжено въстание. Различните форми на потисничество стават причина да се обособят два революционни подхода и да се създадат два фронта за борба. Единият е насочен срещу султанския деспотизъм и спахийско-феодалната система на Османската империя и се изразява във въоръжена борба под лозунга “Свобода или смърт”. Другият фронт приема формата на повсеместно негодувание срещу църковната асимилация от гръцката цариградска патриаршия. Вдъхновител и движеща сила на първия фронт става Георги Сава Раковски, който тласка българския народ към въоръжено въстание. Под негово въздействие, ръководство и организация се провеждат браилските четнически бунтове от 1841 г., дейността на формираната през 1862 г. Българска легия в Белград, четите на Филип Тотю и Панайот Хитов (1867 г.), на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.), всеотдайната жертвеност на Левски (1873 г.), за да завършим с героичния подвиг на Христо Ботев (1876 г.).

Вторият фронт, на който воюва другата група български възрожденци, е публицистичното поприще на нашата патриотична интелигенция, изразяващо се в разобличаване на османските зверства срещу българската рая, от една страна, и борбата за отхвърляне на гръцката църковна асимилация, упражнявана от страна на цариградската патриаршия, от друга.

Първата официално изразена международна подкрепа на поробените християнски народи от Балканския полуостров, в това число и на българите, започва Кючук-Кайнарджайския мирен договор (1774 г.) в чл. 7 от който Османската империя признава на руския император пълно и действително опекунство над православните народи в пределите на Турция и по-специално признава правото на Русия да покровителства в църковно отношение християните във Влашко и Молдавско², с тенденция това право да се разпростре и върху населението на българските земи. Такава интервенция на Русия по отношение на църковните въпроси на християнските народи е била призната много по-рано, още при съгласението на европейските държави с Турция от 1699 г. в Карловец, Австрия, без обаче да се е получила някаква практическа полза от това.

През XIX век по различни поводи Русия води редица войни срещу Турция. Това помрачава техните отношения и дава основание на турците да се опълчат срещу Русия и да поверят църковната опека на християнските народи на гръцката патриаршия в Цариград, със седалище в квартала “Фенер”, откъдето води прозвището си “Фенерско духовенство” и производното от това име *фанариоти*. По този начин върху християните на Балканския полуостров и в частност върху българите се учредява нова опека, този път фанариотска. С това се увеличава потискането на националното самочувствие у българите и се унижава тяхното лично достойнство. Независимо от всичко обаче българи, сърби, гърци, румънци търсят спасение от агарянското иго и от верската зависимост в лицето на Русия, която фигуративно назовават Дядо Иван.

Една историческа справка изяснява как се поражда у поробените българи надеждата, че освободението им ще дойде от Русия. През 1550 г. московският княз Иван IV Василевич Грозни се застъпва пред турския падишах Сюлейман Страшни, заявявайки му, че той лично поема закрилата на православните калугери-славяни от Хилендарския манастир в Света гора. Научили се за това застъпничество, хилендарските монаси пращат през 1552 г. официална молба-грамота до своя руски закрилник, като го молят да се застъпи пред цариградската Порта, за да бъдат опростени дължимите данъци на манастира, надявайки се, че просбата им ще бъде чута.³

След покоряването на Казанското ханство от княз Иван IV Грозни (1552 г.) към земите на руската държава се прибавят и останките от бившите владения на волжкокамските българи.⁴ Това давало правото на победилия руски владетел да прибави към другите си титли и качеството си на “Княз болгарский”, като става дума за древната българска държава, просъществувала на Волга до XIII в. В замяна на тази чест хилендарските монаси, в знак на благодарност и родствена близост, при всяка църковна литургия добавят: “Дай, Господи, многогодишно здраве на благоверния и благочестив наш цар Иван.”⁵

Известният руски пътешественик и познавач на Близкия изток А. Н. Муравъов в своята книга “Сношенья Россѣи с Востоком по делам церковнымъ” (1858 г.) пише: “През декември 1558 г. първият московски цар Иван IV Василевич Грозни дал две пътни грамоти (разрешителни) на старците от Рилския манастир за събиране на милостиня из Русия...”⁶

Това оказано благоволение на руския самодържец спрямо хилендарските и рилските монаси, както и спрямо българите изобщо, не остава незабелязано от поробеното славянско население на полуострова, у което се разпалва вярата им за освободителна братска помощ от “Московията”. Оттогава Дядо Иван става

нарицателното име на очаквания освободител в продължение на цели три века. На руската помощ разчитат не само българите. На нея възлагат надежди и всички поробени балкански народи. По този повод един венециански дипломат през 1576 г. пише, че българи, сърби, гърци гинат под османско робство и очакват своята свобода чрез активната намеса на руснаците⁷.

За това, че освобождението ни ще дойде от Русия, се търси потвърждение къде ли не. Находчиви българи намират, че това е било подсказано и в “Откровението” на Йоан, както и на други места. Освобождението, се казвало там, ще дойде от “русото племе”, т.е. от Русия и те всеотдайно му вярват.

Тази дълбока увереност не е пропуснал да изтъкне и нашият народен поет Иван Вазов, който в “Под игото” описва фанатичната вяра на Мичо Бейзаето в близката свобода, защото това се четяло в нагласеното буквосьчетане на цифрите 1876 – годината на Априлското въстание, която, изписана със старобългарски буквени знаци, се изговаря: “Турция ке падне”⁽¹⁾.

Естествен център на борбата от втората група възрожденци за отхвърляне на гръцката църковна асимилация става Цариград, начело на който застава Иларион Макариополски.

Жизненият път и дело на Константин Дъновски

Константин Дъновски се ориентира към втория възрожденски фронт, като отдава всичките си сили в борбата за отхвърляне на фанариотската църковна зависимост. Той има щастието да види реализацията на преследваната от него цел, като участва лично в ликвидацията на чуждата църковна зависимост и същевременно доживява до освобождението на България. Без да скръсти ръце, неговият неспокоен дух след Освобождението се отправя към осъществяване на още по-високи общочовешки идеали – утвърждаване на месианската роля на славянството, на която кауза той остава верен до края на живота си.

Нямаме желание да изпреварваме нормалния ход на изложението и да правим предварителни оценки на дейността на Константин Дъновски, но безспорно е, че той е в челната фаланга на онези възрожденски дейци, които се борят за национална българска църква и народностна просвета.

Константин А. Дъновски е роден на 20 август 1830 г. в китното родопско село Устово, бившето село Селище, в семейството на патриотични родопски българи. Той е чедо на оная Родопа, която още от дълбока древност ражда личности като Орфей, чиито имена са свързани с неизтляващи легенди. Тези сказания за чедата на Родопа са живи в съзнанието на всеки родопчанин, изявени не само чрез техните вдъхновени песнопения и нравствено извисяване, но и във всеотдайната им жертвоготовност.

Историята на родопчани, под въздействието на която през хилядолетията се е формирал техният светоглед и бит, е колкото героична, толкова и наситена със самобитна духовна хуманност.

Прокопий Кесарийски, съвременник на римския император Юстиниан, свидетелства, че още през 549 г. целите тракийски планини – Родопите – са били заселени с будни и отзивчиви славянски племена.⁸ Кога славяните са навлезли в Родопите не може да се установи. Известно е обаче, че преселването на славяните в пределите на Родопската област е било посрещнато от местните тракийски племена с радост и те са били приети едва ли не като техни избавители. Говорейки за траките от Родопския край, които не са оказали никаква съпротива срещу нашествието на славяните, Иван Дуйчев пише: “Свободолюбивото планинско население, което в миналото така героично е отстоявало своята независимост срещу римските войски и се е бунтувало срещу Източната римска империя, сега е посрещнало новите нашественици – славяните – не като врагове, а като съюзници в борбата си против тях.”⁹

Интересни, макар и откъслечни, сведения за родовата организация, вярвания и социална надстройка на славяните, които населяват древна Родопа, ни дава същият автор Прокопий Кесарийски: “Тези народи, славяните, не се управляват от един човек, но от старо време живеят демократично и затова винаги общо разглеждат полезните и трудни въпроси. Също така е току-речи с всички други работи и това е установено за тях открай време. Те смятат, че само един Бог, създателят на мълнията, е единствен господар на всичко и нему се принасят в жертва волове и всякакви други животни. Те не знаят нищо за съдбата, нито пък вярват, че тя има някакво въздействие върху човеците... Пръснати далече един от други, всички те живеят в бедни колиби и много често променят своите селища... Те никак не са зли или коварни. Но дори и в простотата си спазват хунския нрав.”⁸

По-късно, през средните векове, като израз на свободолюбие и правдивост, родопските българи спонтанно извяват симпатиите си и своята привързаност към богомилите. При царуването на цар Петър I (927-969 г.) в Родопите прониква и се разпространява широко богомилската ерес.⁸ Родопските богомили открито обвинявали гръцкото и българското духовенство в поквара, извратеност и лицемерие, като мъжествено отстоявали нанасяните им удари не само от църковните отци, но и от гражданските власти.

През 1352 г. за първи път на Балканския полуостров стъпват османските завоеватели и постепенно го овладяват. През 1371 г. те обкръжават Родопите, но не могат лесно да покорят този естествено защитен обширен планински лабиринт, населен от храбреци, бранещи свободата си до себеотрицание. Десетки години родопското население дава неочаквано силен отпор на османските завоеватели.⁸

Социална и духовна атмосфера на Родопския край след поробването

Родопската област пада под властта на османците изцяло едва след Черменския бой, тридесет години след стъпването им на Балканския полуостров.

Населението на някогашното село Устово, родното място на Константин Дъновски, води началото си от принудително заселените там български първенци от Велико Търново, след падането на Второто българско царство под османско робство – пише Ст. Н. Шишков.¹⁰ За да предотвратят евентуални бунтове от страна на поробеното българско население, османците са изселвали принудително в отдалечени и затънтени краища на страната най-будните и видни българи и техните семейства. Че сегашният квартал Устово, някогашното село Селище, е било образувано именно от такива преселници, сочи и неговото наименование. Обикновено наименованието *селище* се е давало на такива поселения, в които била настанявана масово изселена рая от другаде. След окончателното падане на Второто българско царство през 1393 г. под османска власт такива изселвания на болярски семейства и по-будни българи от Велико Търново са били обикновено явление. По този повод южнославянският и румънски книжовник Григорий Цамблак в “Похвално слово за Патриарх Евтимий” пише: “...Варваринът (турският военачалник, управляващ Търново) реши да пресели на изток людете – това изискваха и царските (султанските) повели – божият човек (Патриарх Евтимий) да бъде изпратен на заточение.”¹¹ По този начин усамотените планински кътове приемат в своите дебри най-будното българско население на полуострова. Това бил цветът на българската управляваща върхушка – боляри, дворцови сановници, църковници, висши военни, изобщо дворцовият административен ръководен и духовен елит, чиито родови връзки се губят в тъмното робско минало.

Принудителното разселване в отдалечените и уединени места, както и забягването на преследвани българи в планински села се превръща в начин на консервация на най-надеждната част на българското племе, притаено далеч от очите на османските власти, съхранило се в безопасност в течение на столетия. При примитивен междуселищен транспорт и последвалата от това слаба народностна миграция, планинските селища закрилят през смутните години на робство будните български синове. Нямайки достатъчно орна земя за земеделие, те проявяват своята пробивна мощ в областта на занаятите, битовата ръчна промишленост и народностна просвета. По този начин ятаганът в ръката на палача не само че не постига своята цел, но се превръща в носител на благодат за потиснатите народи. Със създаването на благоприятни условия за премахване на вековното робство в неподозираните от никого планински селища лумват първите призови за борба срещу угнетителите. Внуците и правнуците на разселените тук някогашни български първенци, прогонени от старите престолни центрове на поробена България, застават в първите редици на всенародното движение за свобода и верска независимост. И тук, както при много случаи, прозорливото око на историка може да проследи оная чудна “магия” на съдбата, която превръща незаслуженото поражение в триумфиращ апотеоз. Не напразно нашият епос тачи като свои закрилници дебрите на Родопата и дъбравите на Стария Балкан.

Вместо да бъдат обезвредени, тези будни и войнстващи за свободата си бивши търновски българи, дават удачни родови кръстовки с местните траки от Родопския край. Не ще бъде пресилено да кажем, че ако бихме могли да проследим далечната родословна нишка на родопските устовски фамилии, от които произхожда Константин Дъновски, вероятно бихме се натъкнали на такива кръвни родови връзки с някогашни търновски първенци и боляри от български произход, примесена с прадревната тракийска кръв на местните траки.

След настъпването на мрачните съдбовни дни на потисничество родопските български селища биват подложени на насилствено помохамеданчване. Този процес за родопчани е започнал още от първите години на завладяването на Родопската област от османците. С небивала бруталност то е продължило и през XV, XVI и XVII век¹². Една част от селата в бившата Ахъ-челебийска кааза (област), която включва Родопите, са могли да се запазят чисто християнски, други са приели мохамеданството изцяло, а трети са се огънали отчасти и са приели смесена физиономия. Едно от селата с най-чисто българско население, което макар и покорено, е запазило вярата си, е било с. Селище. То никога не е отстъпило пред напора на османските завоеватели¹³.

Обикновено онези родопски села, които са отстоявали верската си независимост докрай, са бивали опожарявани, а населението им избивано или принуждавано да търси спасение чрез бягство. Такава била съдбата и на с. Селище, което било запалено и разрушено от османските орди. Когато преминала бурята, жителите му са се върнали, като го нарекли с новото му име – Устово.¹² Като пръв заселник в селото се сочи някой си Стою.¹⁴

Запазването на чисто християнски села в този Родопски край през цялото османско робство е било истински героичен подвиг, тъй като тази област е била в непосредствена близост до цариградската Порта и Одринския вилает. Въпреки тези неблагоприятни условия, жителите на Устово не са дали никога младенци за турските еничерски отряди. За героичния отпор срещу асимилационния натиск за масово помохамеданчване на тези родопчани свидетелства и обстоятелството, че в Смолян, съседно село на Устово, е просъществувала самостоятелна църковна българска епископия до 1669 г., повече от 250 години след падането на Втората българска държава. Тази упоритост е характерна за българското население от тези места. Край на героичната отбрана на българската църковна независимост тук е бил поставен със съсичането на последния български епископ Висарион Смолянски.¹⁵ Тези бележки привеждаме, за да охарактеризираме патриотичната среда, в която се е родил и израснал юношата Константин Дъновски.

В годините преди освобождението от османско иго Устово е наброявало над 500 български къщи, две училища, две църкви, богата чаршия и най-голям пазар в околията.¹⁵ Географски с. Устово е разположено всред една живописна гънка на Родопите. От север то е загънато с височини и надарено от природата с обилна вода. През Устово протичат две реки – Черна река, която води началото си от близката височина Мургавец (Караманджа), и Бяла река, извираща на два часа път от Устово.¹⁰ Тръгнали по различни посоки, тези две реки се обединяват при Устово, образувайки своеобразно речно устие. Тази географска подробност не би спряла нашето внимание, ако не ставаше дума за вливането на Черната в Бяла река, което събужда асоциацията за символично обединение на две космически същности, като единство на противоположностите.

Ако запитате стари жители на Устово за произхода на наименованието на тяхното село, те ще ви го обяснят с образуваното устие при вливането на двете реки. Дали това отговаря на истината, трудно е да се каже. Приемливо е обаче да допуснем, че именно тук, в недрата на горда Родоп, чрез тези две реки се дава символичен израз на онази тържествуваща борбеност на родопското население, при която тъмните сили на Черна река са били преодолені от тържествуващото светло начало на Бяла река. В този родопски кът природата е подсказала как, вместо противопоставяне и взаимно унищожение на две утвърдили се начала, може чрез обединяването им да се получи по-висока степен на изява. Този символ, поднесен ни от природата, не противоречи на наличната географска и историческа действителност.

Освен тази версия за етимологичния произход на наименованието на Устово съществува обяснението, че то произлиза от турската дума *уста*, т.е. майстор. В миналото Устово се е славilo със своите медникарство, леярство и калайджийство. Тези занаяти водят началото си от края на XVII столетие. Най-голямо развитие обаче те достигат през втората половина на XIX век, когато много майстори в тези занаяти плъзват като гурбетчии из страната. В подкрепа на тази версия е някогашното произношение на името Устово. И сега все още ще чуete старите хора от Устово и околията му да казват Остово, с първа гласна *о* и ударение върху втората гласна *о*, а не Устово, както се произнася сега името на това село. Старото наименование *Остово* се запазва до към 1860-1863 г., след което учителите и по-интелигентните хора от селото започват да го наричат Устово, с ударение на първата гласна.¹² В подкрепа на това етимологично твърдение Атанас Примовски⁸ се позовава на един близък вариант за произхода на думата *Устово*. Калайджията от устовския род Перпелийски поправял казаните и другите медни съдове на юруците и като добър майстор добил голямо уважение между тях и околното население. Юруците го обикнали и нарекли махалата му “селище на устата”, “Устовото селище”, т.е. селото на майстора медникар.

Тази също така убедителна версия за произхода на името Устово приляга не само затова, че то дава на света талантиливи майстори-медникари, но и затова, че оттук води родоначалието си ненадминатият майстор на духа – свещеник Константин Дъновски, вдъхновен възрожденец, борец за църковна свобода, известен като отец Константин.

Ако огледате добре околностите на Устово, ще забележите, че измежду издигащите се височини доминира върхът, наречен Петровица. Този връх завършва с поляна, на която още се намират останки от старата

църква “Св. Петър”¹⁰. Местното население тачи този християнски светец като свой патрон и покровител, в чието възпоминание издига храма. А по-късно свещеник Константин дава неговото име на своя син Петър.

Нека още един път подчертаем, че всички жители на Устово са българи, отличаващи се с ясно оформено народностно съзнание, което те изияват с доблест и себеотрицание при отстояване на своите национални и верски права.¹⁰ “Устово спада – пише Атанас Саламбашев – към малкото родопски селища, населени само с българихристияни. То представлява остров между другите българо-мохамедански села.”¹⁶ Свидетелство за будния борчески дух на устовци ние виждаме и във факта, че веднага след като цариградските българи под предводителството на Иларион Макариополски се отделят през 1860 г. от гръцката патриаршия, през същата година в Устово се открива самостоятелна българска народна църква, а след това и българско училище – първо в окръга.¹⁰

“Жителите на Устово са дълбоко религиозни – пише Ст. Н. Шишков – и всички са православни. Не ще срещнете фамилия, нито човек, който да не се черкува редовно и да не тачи и най-малкия църковен празник” – добавя същият.¹⁰

Дълбоката религиозност на жителите от този край по всичко изглежда е дала своето ярко отражение и върху характера и склонностите на Константин Дъновски, а чрез него и на сина му Петър. В съзнанието и на двамата тази духовност прераства във всеотдайно месианско служене на народа и човечеството.

Една много характерна черта на родопчаните от този край е тяхната тясна връзка с музиката.¹⁰ В цитирания труд на Ст. Н. Шишков се казва, че “ако родопчанинът скърби, утешава се с песен, ако ли е весел и радостен, развлича се пак с песен. Било в гората за дърва, било на работа или в разговор, родопчанинът започва с песен и завършва пак с песен. Песнопението характеризира типичния нрав на родопските жители.” По отношение характера на родопската песен същият автор дава следната преценка: “Напевът на песента е провлачен, романтичен, еднообразен и никак не прилича на напевите на другите български песни”, като веднага допълва, че “всички песни са взети от живота.”¹⁰

Тази музикалност на родопчаните събужда непринудено асоциацията ни за чародейния родопски певец Орфей, който преди няколко хилядолетия бродил из същите дебри и дъбрави, укротявал е с песен диви зверове и е разговарял с птиците. Както ще видим по-долу, Константин Дъновски се радва на значителни музикални заложби, които му дават възможност да пресъздаде вдъхновени песнопения в източноправославното църковно служене. С не по-малко музикален заряд е и синът му Петър, автор на много духовни песни, които се пеят от неговите последователи в цял свят.

Заговорите ли със стари хора от Устово за Константин Дъновски, те ще се позамислят малко и след като засияе по лицето им бодра усмивка и с асоциация на радостни преживявания, ще отговорят: “Знам го, как да не го зная, дядо Костадина. Той живя малко между нас, но го помним. Паметна по нас е фамилията Доуновски.” Ще ви направи впечатление, че старите жители изговарят името Доуновски, а не Дъновски. В Родопския край твърдите гласни *ъ* и *ѝ* в корена на думите се изговарят *оу* или *оа*.¹⁰ По тази причина фамилното име Дъновски тук се произнася все още като Доуновски. В по-старите литературни източници тази фамилия се е пишела Доновски. За единство с общовъзприетия фонетичен изговор в нашето изследване ще я изписваме *Дъновски* (за бащата), респективно *Дънов* за сина. Прави впечатление, че Петър Дънов – Учителя е премахнал окончанието *ски*. Какви са били съображенията за това не се знае, но вероятно е искал да се освободи от звукосъчетанието *ски*.

В духа на казаното по-горе ще отбележим, че родопският диалект както фонетически, така и граматически е най-близък до църковния старобългарски език, на който се превеждат от Св. равноапостол Методий и учениците му църковните книги от гръцки език.

Детство, юношество и учителстване на Константин Дъновски

От старите жители на Устово трудно може да се научи нещо за живота и дейността на Константин Дъновски, защото той напуска родния си край още през 1847 г., като седемнадесетгодишен юноша. Като свещеник го посещава инцидентно само два пъти, и то първия път през 1859 г.¹⁶, а втория и последен път през 1913 г. Още по-малко могат да се съберат лични впечатления от устовчани и за произхода на фамилията

Доуновски. Петър Дънов – Учителя разказва, че бащината му фамилия се е славела с физическа сила при мъжете, поради което я наричали “Доуновския род”, т.е. тези, които поставят на дъното, за да послужат за темел – за здрава основа.

Увлече ли се в разговор някой стар устовец за родоначалието на Доуновци, ще забележите как постепенно все повече и повече той започва да намесва и майчиния род на Константин Дъновски. По майчина линия той произхожда от стар устовски овчарски род, известен под прякора “Забилци” — турска дума, която на български означава честен, изправен. Този род е бил един от първите заселници в Устово¹⁶ след опожаряването на с. Селище. Това родово име те предават и на квартала, където живеят – Забилската махала.¹⁶ Името *Забилци* е дадено от местния паша на фамилията отпреди 200 години, с което тя е била характеризирана за стриктното и честно изпълняване на своите задължения и изплащане на данъците си. Родоначалник на тази голяма овчарска фамилия е бил Георги Манолов, който навремето си стопанисвал около 5000 глави овце.⁸

От казаното се вижда, че по майчина линия Константин Дъновски носи високи нравствени качества на честност и изпълнимост на поетите задължения. Потомък на този род е бил Юргаки Забилев¹², вуйчо на Константин Дъновски, по занятие бакърджия, който играе известна роля в живота на младия си племенник Константин.

Къщата, където Константин Дъновски е прекарал своето детство, е в Забилската махала и носи номер 13. Тя е кацнала на една чука върху южния склон на височините, които се спускат стръмно към Бяла река, ограждащи Устово от север. За да се отиде до родната къща на Константин Дъновски, трябва да се мине покрай църквата “Св. Богородица”, да се заобиколи училището, за да се отправите по малката уличка с номер 91, която е толкова тясна, че е почти невъзможно да се стигне до сградата с някакво превозно средство. Старата родна къща на Константин Дъновски е разрушена, като от нея са запазени само каменните ъ основи, върху които е надстроен нов етаж. Сега там живее семейството на Никола Игнатов Видов от Забилския род.

Животът и делото на Константин Дъновски биха могли да бъдат характеризирани с три ясно очертаващи се периода:

- период на юношество, обучение и първи стъпки в живота (1830-1847 г.);
- период на търсене и преориентиране (1848-1864 г.);
- период на всеотдайна борба и утвърждаването му като войнстващ дух за верска независимост и народностна свобода (1865-1919 г.).

За да почувстваме атмосферата, всред която се ражда и расте малкият Константин, трябва да огледаме в исторически аспект третото десетилетие на XIX век, което е твърде динамично за жителите на Балканския полуостров. Характерно съвпадение е, че с раждането на Константин Дъновски (1830 г.) настъпват промени в картата на Балканския полуостров. Току-що е завършила Руско-турската война (1828-1829 г.), чийто мирен договор донася автономия на Сърбия, Молдавия и Влашко, а на Гърция се обезпечавя пълна независимост. 1830 г. е годината на Юлската революция във Франция, която сваля Бурбоните от власт. В същата година Белгия се отделя по революционен път от Холандия, към която е била присъединена по решението на Виенския конгрес през 1815 г. Пак през 1830 г. във Варшава избухва Полското освободително въстание, което, въпреки че не успява, е убедителен израз на изявено народностно негодувание. На фона на този революционен кипеж и победоносен завършек на Руско-турската война (1829 г.) българите получават горчиво разочарование. Те единствени остават на Балканския полуостров под османски гнет. Великите сили на Европейския аеропаг налагат изтеглянето на руските войски от завзетите български територии на полуострова и запазването на турското владичество в Мизия, Тракия и Македония. Всички очаквания за освобождението на България рухват, покрусата е всеобща. Ако българският народ би получил своето освобождение през 1829 г., т.е. половин век по-рано, нашата история щеше да бъде без имената на Раковски, Левски, Бенковски, Ботев и др. Такава е политическата атмосфера, всред която започва своето битие Константин Дъновски.

Още като дете той е бил с ясно отправени интереси към ученолюбие, които интереси не го напускат до края на живота му. Майка му е имала горещото желание нейният син да приеме монашеството, за да отдаде живота си на служене Богу.¹⁷ Такова е впечатлението на проф. д-р Петър Ников¹⁸, който при разговор със

свещ. Константин Дъновски през първото десетилетие на XX век научава за подчертаната настойчивост на майка му да го насочи към духовно себеуглъбяване и оттегляне от светския живот.

Първоначалното си образование Константин Дъновски получава в килийното училище в Устово – едно от първите килийни училища в Ахъ-челебийската кааза (област), което заедно с устовската църква “Св. Никола” води началото си от 1830 г. По едно съвпадение това е и рождената година на Константин Дъновски — като че ли, идвайки на земята, той носи със себе си църквата и училището на своя край.

По това време особено влияние върху развитието и интересите на невръстния юноша оказва един светогорски монах, който временно пребивава в Устово. При него той се учи в устовското килийно училище. Професор д-р Петър Ников, предавайки един личен разговор с Константин Дъновски, си спомня за особеното въодушевление, с което Константин Дъновски е говорил за своя някогашен първоучител-монах.¹⁸ Той е бил просветен светогорски таксидиот, възпитан в духа на строгите църковни канони на монасите от Света гора. Таксидиоти се наричали ония пътуващи монаси, които кръстосвали надлъж и шир полуострова, не само за да събират парични помощи за християнските манастири и църкви, но и да будят народното съзнание. Такъв е бил и въпросният светогорски монах, отседнал за кратко време в Устово. Напускателно отшелническата си обител, той става причина за разрастване на просветените интереси и патриотичното пренасочване на младия Константин. Килийното училище в Устово имало скромна библиотека, обогатена допълнително с книжнината, донесена от монаха-учител. Даваните от него напътствия и внушения по всичко изглежда са били от решително значение за по-нататъшното умствено развитие и духовно израстване на Константин Дъновски.

След като завършва първоначалното си образование в родното село, Константин Дъновски се отправя за Пловдив, където учи в гръцкото училище. Въпреки че тогава гръцката култура и наука са се смятали за водещи, след завършването му младият юноша не се задоволява само с това, а се запретва да търси корените на славянската просвета. По тази причина той се отзовава в Татар-пазарджик, за да продължи учението си при известния по това време български просветител даскал Никифор х. Константинов Мудрон от гр. Елена, който преподавал “висши” знания на питомците си. Една подобна ерудиция за онова време се равнявала на днешното университетско образование.

През 1845 г. Константин Дъновски се завръща в Устово, което заварва в стопански подем. Това е периодът, когато между Пловдив и Ахъ-челебийските селища, и най-вече с Устово се засилва търговският обмен. Според С. М. Родопски най-голямото, най-търговското и най-промишленото в Ахъ-челебийска кааза през XIX век е било с. Устово.¹⁹ “Кервани от мулета и катъри разнасят по поречието на река Чая различни стоки от Пловдив и Татар-пазарджишко, за да достигнат до беломорския бряг, а оттам с кораби — по широкия свят.” Тези кервани, тогава наричани *пампорите*, дават нарицателното име родопския курорт Пампорово, сгушено в уютна гънка на Родоп. Там са отсядали пътом керванджиите, за да си отдъхнат и да продължат след това пътя си до морето.

Между Пловдив, Татар-пазарджик и Устово се създават, освен стопански, още и културно-просветни връзки, които се превръщат във всеобщ постоянен контакт. Народностните въпроси, които са вълнували пловдивчани, пише Атанас Примовски, интересуват и жителите на Устово.⁸ Като приятели на устовци са пловдивските граждани Големия Вълко и Големия Стоян Чалъкови, братя Генови, д-р Стоян Чомаков, Найден Геров, Йоаким Груев, Христо Г. Данов, Атанас Самоковлията, учителят Матеевски и др.⁸ В атмосферата на такъв културен подем петнадесетгодишният Константин Дъновски става през 1845 г. учител в с. Горно Райково, намиращо се в непосредствена близост до родното му село.

В главата на голобрадия даскал Константин зреят смели идеи. Тяхната реализация той насажда с ентузиазъм в крехките души на своите млади възпитаници. Първата учебна година минава в галопиращ набег. На следващата година той се премества за учител в Устово. Устовското училище му е добре познато. Младият даскал помни патриотичните му традиции, които той продължава най-ревниво. Обучаването в този вид училища се е водело на гръцки език, но негласно даскал Константин, по подражание на своя учител – светогорския монах, учи децата да четат и пишат на българското църковнославянско *аз-буки*. Тази “нередност” не остава незабелязана от фанариотските духовни опекуни, които се противопоставяли на всяка патриотична българска проява. Неприятностите не закъсняват. Служебните бележки скоро се превръщат в лично преследване на младия даскал. Той бива заподозрян във “вироглавство” и “пагубно свободомислие”.

Това обаче не смуцава смелия народен будител. Напротив, с още по-голяма амбиция той осъществява на своя глава нови преобразования в учебната програма, като вмъква все повече и повече светски знания.⁸

Явно е, че освен внушенията на светогорския монах, върху Константин Дъновски са оказвали своето влияние и бунтовните огнени слова на даскал Никифор Мудрон от Татар-Пазарджик. В скоро време даскал Константин става прицелна точка за тежки обвинения от страна на гръцкото духовенство. Преди още да изтече втората година от учителстването му, той става неудобен и се принуждава да замисли напускане на родния си край. Случаят му предлага такава възможност. Не е той първият, който напуска родна стряха. Побудни българи, за да избягат османския гнет или за търсене на поминък, се изселват или отиват на гурбет из разните краища на обширната империя. Един от тези изселници е бил и вуйчото на даскал Константин – бакърджията Юргаки Забилев от овчарската махала на Устово. През 1844 г. той напуска бащин дом и се установява в гр. Варна, където отваря медникарска работилница. През 1847 г. за кратко време навещава близките си в Устово. На връщане той отвежда със себе си и сестриния син Константин, за да го отдалечи от неприятностите на даскалската му дейност и с намерение да го направи свой помощник и приемник в медникарския занаят.⁸ Това е било един добър случай, който спестява на младия ентузиазиран българин неприятностите.

Въпреки че вуйчо му Забилев е чертаел пред младия Константин съблазнителни перспективи за тихо и спокойно съществуване като занаятчийски работник във Варна, неговият неспокоен дух е разчитал на друго – да намери отклик на своите културни интереси и да осъществи по-широка лична изява като народен будител.

Преселване на Константин Дъновски във Варна

С напускането на родното си място и отправяне към нови хоризонти в живота на Константин Дъновски се разгръща нова страница. Започва вторият период от неговия живот, изпълнен с надежди и разочарования, с опит за отдаване на монашество, последван от остър завой за борба срещу верските несправди и национална робия.

Още с встъпването си на варненска земя младият Константин Дъновски е поразен от едно покъртително зрелище – разрушеното дървено скеле (пристан) на варненското пристанище и намиращите се разбити по него сгради от току-що преминалата буреносна стихия. Ураганът е бил толкова голям, че морските вълни с ярост прехвърляли голямата крепостна порта, наречена Склея Капусу, като унищожили много пристанищни съоръжения и постройки. Първия си контакт с варненци той прави по време на благодарствения молебен за отминалото бедствие. Всички жители на града се били стекли на табията Йени Дуня (Нов свят) срещу сегашния вълнолом.

Неотразимо впечатление – пише в своите спомени Константин Дъновски – е направила всенародната задушевна благодарност на българи, турци, гърци, гагаузи, отправена към небето за избавлението им от морската стихия.²⁰ Впечатлителната душа на Константин Дъновски свързва в съзнанието си картината на молебена с очакваното от векове освобождение на българите от османско иго и фанариотско опекуство. В избавлението от бурята той вижда символа на свободата за своя народ и, бзет от ентузиазъм и оптимизъм, гори с нетърпение да започне работа в служба на род и родина.

Ние не знаем как са протекли за родопския преселник първите дни и седмици във Варна и как е реагирал на заобикалящата го обстановка, но не може да не си дадем сметка за психологическото преживяване на един младеж, закърмен с възрожденските идеи на своите учители – народните будители от Устово, Пловдив и Татар-Пазарджик. Вместо просветител и борец, той се вижда препасан с чирашка престилка в тясното бакърджийско дюкянче на своя вуйчо, проглушавано от ударите на чука върху звънливата мед.

С всеки изминал ден младият Константин се опознава със заобикалящата го действителност във Варна, която не само че не му веща по-светло бъдеще, но дори той намира, че е по-безперспективна от тази в родното му село. Ние няма да търсим исторически данни, които да ни характеризират тежкото положение на българското население от този край през последните десетилетия преди Освобождението. Не можем обаче да не си дадем сметка за покрусата на българското население от територията на днешна Североизточна България и крайчерноморската област, където не са били още заличени следите на оттеглилите се руски воители след Руско-турската война от 1828-1829 г. Тази война, която донесе свобода на гръцкия народ, подобри положението на поробените християни в Сърбия и Румъния, ни най-малко не облагодетелства българския народ. Нещо повече, уязвени от тези събития, османците стават по-брутални и по-мнителни.

В самия град Варна през средата на XIX век българите са били незначително малцинство спрямо турците, гагаузите и гърците. Голямата маса от християнското население в този град са били гагаузите, които говорили турски и фанатично се гърчели, въпреки че не били от гръцки произход.²¹ Църковната “мантия” на Цариградската гръцка патриаршия е обгръщала със своето “покровителство” всички православни, без разлика на език и народност.

Дългогодишното турско владичество над целия християнски свят в полуострова е било изгладило всички политически различия между потиснатите народи. Църквата останала да застъпва пред турските власти правата на поробените християнски народи от турската империя, без разлика на националните им различия. Вселенската православна патриаршия в Цариград, която изцяло била в гръцки ръце, по силата на договорни отношения била натоварена да отстоява църковните интереси на православните народи, населяващи полуострова. На първо време Цариградската патриаршия играела ролята на наднационално обединяващо звено, където религиозното начало е било поставяно над националното. Това държание на Цариградската патриаршия по отношение на различните християнски народности сплотявало православните граждани от негръцки произход и те не се чувствали потиснати във верско отношение.

Народностна, духовна и социална обстановка във Варна през XIX век

През по-голямата част от първата половина на XIX век Варна е имала чисто турско-гагаузки характер, като навред се е говорело турски език. Църковната служба в християнските църкви се е извършвала на турски език. Гръцки език се е говорил само в митрополията и от няколко гръцки семейства.¹⁸ Българите във Варна са се губели сред гагаузкото население. По-друго било народностното съотношение във варненските села, където българите нараствали чрез прииждането им от другаде.

В 1847 г., когато Константин Дъновски идва във Варна, името *българин* почти не се е чувало. Националният въпрос не се поставял и не е ставало дума за народностни различия. Всичко това става причина, щото пробуждането на българския националистичен дух във Варна и Варненско да започне да се чувства по-късно от всякъде другаде.

През втората четвъртина на XIX век настъпва промяна в народностното разслояване по тия места. Новите националистични идеи за освобождаване от турско иго раздвижват народите на Балканския полуостров, като все повече и повече националните тежнения започват да доминират над верските. Постепенно църквата се превръща в център, който си поставя за задача да елинизира негръцкото население – гагаузи и българи.¹⁸ Гагаузите лесно се превръщат в послушни оръдия на елинистичната пропаганда. Нещо повече, те стават доброволен отряд за доносничество пред гърци и турци срещу възраждащата се българщина. В духа на тази елинизаторска дейност се започва преследване на всеки българин, който се въодушевявал от възрожденски идеи. Във Варненската митрополия се открила гръцка библиотека, която се превърнала в разсадник на елинизма. За кратко време Варна се утвърждава като център на фанариотската пропаганда, въпреки че там гръцкото население е било малобройно. За сметка на това обаче гърците успели да приобщият към себе си почти всички гагаузи и да ги противопоставят на българите. От статистически данни през 50-те години на XIX век във Варна е имало 8300 турци, 6100 арменци, 150 гърци и 30 евреи. С течение на времето една част от българите, числото на които прогресивно растяло, се поддала на гръцкото влияние.¹⁸

Елинистичната агресия най-явно започнала да се чувства след идването във Варна на гръцкия владика Порфирий, който заел своя владишки пост през 1848 г., т.е. една година след като Константин Дъновски се установява във Варна. Елинизмът тук се е изявявал преди всичко в преследване на българския език, гонене и закриване на българските училища и zlepоставяне на българите. Под влияние на това движение Варна скоро се превръща в елинистичен център с незначителен гръцки, но с многоброен гърчещ се гагаузки елемент. На първо време никой не е смее да оспори духовното самовластие на Цариградската патриаршия и на гърцизма.

Участие на младия Константин Дъновски в черковните проблеми на Варна

Такава е била обстановката, която заварва във Варна младият Константин Дъновски. Дошъл с надеждата за родолюбива просветна работа, той се сблъсква с една безперспективна действителност. Към всичко това като се прибави и обстоятелството, че неговото ежедневие протича в бакърджийския дюкян на вуйчо му, можем да си представим как се е чувствал младият ентузиасиран българин. Единствена пролука той намира във възможността да се черкува в празничните дни в митрополитската църква “Св. Богородица”, където от църковния клир пригласял на провежданата литургия. Вместо оглушителния шум на медникарската работилница младият Константин предпочитал църковните псалмопения, макар че са се извършвали на гръцки език.

Гръцкият владика Порфирий харесва звучния глас на младия юноша и го назначава за черковен певец във варненската катедрална църква “Св. Богородица”.⁸ Така Константин напуска бакърджийския дюкян на вуйчо си и се отдава на църковно служене, което не изоставя до края на живота си. Освен черковното пеене, което младият Константин Дъновски бил изучил още като ученик в Татар-пазарджишкото училище, той владеел говоримо и писмено гръцки език. Това особено се понаравило на владиката и спечелило още повече симпатиите му.

Недоволен от гръцкото обкръжение в Митрополията, младият църковен певец започва да търси връзки с патриотичното настроените българи във Варна и в скоро време установява контакт с почти всички видни български граждани, които високо тачели своя български произход и съзнателно се противопоставяли на гърчеещите се гагаузи. Така Константин Дъновски се свързва и сприятелява с Никола и Сава Георгиевич, Рали х. Мавродинов, хаджи Стамат Сидеров, а най-вече с пламенния и неуморим родолюбец от село Хадърча – дядо Атанас Георгиев-Чорбаджи, с който по-късно се сродява, като се оженва за дъщеря му.¹⁸

Новата служебна и обществена среда променя коренно живота на Константин Дъновски. Неусетно той бива въввлечен в обществото на варненската българска интелигенция, у която зрее бунтът срещу фанариотското и османското потисничество.

Среща с Атанас Георгиев-Чорбаджи

Съдбовен момент в живота на Константин Дъновски е срещата му с дядо Атанас Георгиев-Чорбаджи. Последният вижда в лицето на младия ентузиазизиран момък свой надежден съратник в патриотичните си начинания и го спечелва завинаги. Всъщност срещата, задружното им сработване и сродяване е връзката, чрез която се обединяват силите на два духовно възвисени колоса, които стават стожери в борбата за верска и национална свобода на поробения български народ в целия Варненски край. Това тяхно взаимно сътрудничество трябва да бъде разгледано не само от локален, но и от общонационален мащаб, защото не само по време, а и по значимост то не отстъпва пред делата на други наши възрожденски дейци. Така например, когато Константин Дъновски се включва във възрожденската работа на варненци, Левски е едва десетгодишно невръстно дете, а Ботев още не се е родил.

Нека охарактеризираме духовния ръст на Атанас Георгиев-Чорбаджи, който по онова време е изразител на националните и верски борби на българите от Варна и Варненско. Сведения за Атанас Георгиев-Чорбаджи намираме в статията на свещеник иконом Иван К. Радов, негов приятел и сподвижник, отпечатана в списание “Паметник”, от които ще се ползваме по-долу, като дори запазим някои характерни за автора изрази.²²

Според ръкопис на неизвестен автор, съхраняван във Варненското археологическо дружество, за рождената дата на Атанас Георгиев-Чорбаджи се сочи 1790 г.²¹ В съгласие със свещеник Иван К. Радов ние сме склонни да приемем като по-автентична 1805 г.

Атанас Георгиев-Чорбаджи: семейна история

По сведения на свещеник Константин Дъновски семейството на Атанас Георгиев-Чорбаджи води родовото си начало от виден патриотичен български род от Призренско.²⁰ Призрен е включен в Косово и Метохия и се намира в непосредствена близост до границата с Албания и днешна югославска Македония. През втората половина на XVIII век цялата фамилна челяд заедно с група съселяни напускат родния си край и се заселват в с. Гулица, Несебърско, намиращо се в най-източната част на полуострова, в пазвите на Стара планина, близо до Черно море.

Призрен и околността му са известни като сръбски воеводски центрове, чиито подвизи са обезсмъртени чрез героичния епос за този край. Всичко това е дало своето отражение и върху темперамента, характера и бита на българското население в тия места, особено на патриотично изявените между тях българи, какъвто е и родът на Георги Фучеджиоглу. Времето на изселването им от Призренско (втората половина на XVIII век) съвпада с началото на нашето национално Възраждане (1762 г.).

Данни за Призрен и Призренско могат да се намерят на с. 267-272 в библиографския труд на д-р Никола Михов – “България и българите”, II част, издадена в София, 1929 г.

Паисий Хилендарски вече е завършил през 1762 г. написването на своята “История славеноболгарская” и я разнася из Българско. Скътана грижливо в подрастника му, той тръгва на път с нея по неведомите пътеки на поробена България, за да хлопа на чутките души и да им сочи нетленния светилник, който е понесъл със себе си.

Така, тръгнал от Халкидика, Паисий се насочва на североизток и стига до най-източния край на полуострова, където през 1765 г. в Котел се среща със Софроний Врачански. Тук се открехва нова страница от българското битие и се започва зазоряването.

Към същия отправен пункт се насочва и фамилната челяд на Георги Фучеджиоглу. Изселването на семейството на дядо Георги не е изолиран факт. То е в духа на стремежа на българите през втората половина на XVIII век. Мнозина се ориентират за потегляне на изток, като напускат западната част на Балканския полуостров, където сърби, албанци, власи и гърци формират свои притегателни революционни центрове. Това е времето, когато се извършва поляризация на националистичните тежнения в този край. Не може да не се вземе под внимание и обстоятелството, че северозападната част от земите на Балканския полуостров е била подвластна на Хабсбургите и тяхната освободителна борба се е водила на друга основа, отличаваща се значително от борбите на християните в пределите на централната и източната част на полуострова.

Гърците и албанците, както и власите от неславянски произход, винаги са странели от македонските българи, а здравият български елемент винаги е държал за коренната си етнична връзка със своите братя българи, населяващи източната половина на полуострова, и са се стремели към приобщаването си с тях. По тази причина мнозина будни българи напускат западните покрайнини, за да емигрират на изток. Към тези преселници е и челядта на Георги Фучеджиоглу.

Организационният талант на дядо Георги Фучеджиоглу бил забелязан от съселяните му и той в скоро време бил посочен за чорбаджия на селото. Така дядо Георги се издига до степен първенец в селото.

Образование и възпитание на младия Атанас Георгиев

Ценейки просветата, дядо Георги имал силно желание да даде солидно образование на сина си Атанас. В селото обаче нямало училище, та го отпратил за наука в близкото по-голямо селище – Еркеч. Енорийският свещеник на това село отец Михаил обучавал в къщата си няколко селски момчета, учейки ги на българско четмо и писмо. Дядо Георги Фучеджиоглу завел при него сина си Атанас, като му го поверил изцяло да го възпитава и обучава.²² Малкият Атанас две зими поред ревностно се учил при отца Михаила. В скоро време жадният за просвета младеж се оgramотил, а също така заучил и някои черковни тропари (песнопения). Това не задоволило обаче дядо Георги. Той пожелал син му Атанас да изучи и елинското писмо, затова отишъл с него в Месемврия и го записал в гръцкото училище, като го настанил да живее в един негов приятел. Тук в продължение на две години младият Атанас изучава гръцки език. Не стигало само това. Баща му пожелал син му да овладее и турски език, за която цел той намерил за учител един ходжа. В скоро време младежът Атанас усвоил говоримо и писмено и третия език.

Настанали размирни години и младият Атанас трябвало да се прибере при родителите си. През 1820-1821 г., по време на гръцката завера, турското правителство не оставяло на мира българските първенци по села и градове, както и тези от селата Гулица и Еркеч.⁽¹⁾ Заподозрени като замесени в заверата, били подведени под отговорност отец Михаил, дядо Георги и много други селски първенци от Гулица. Вързани, те били закарани в Месемврия при пашата. След затвор и изтезания те били изправени пред съд и осъдени на смърт. Присъдите се изпълнявали веднага – с камък на врата осъдените намирали гибелта си в Черно море. Осъдените били отведени на пристанищния пристан. Първа била изпълнена присъдата срещу отца Михаила и някои други свещеници, които били изпратени в бездните на морето. Към втората група подсъдими бил причислен дядо Георги. Според процедурата по изпълнението на смъртните присъди, пашата присъствал лично на лобното място. В момента на изпълнението на присъдата, когато трябвало осъдените от втората група да бъдат качени на лодката и откарани навътре в морето, изневиделица връхлетяла страшна буря, която така изплашила пашата, че в изстъпление на ужас той извикал: “Баашладъм халал християнларън джанларън” (подарявам душите на останалите християни). Така по чудо дядо Георги бива спасен от смърт, което той отдал на Божието покровителство.²⁰

След потушаването на гръцката завера настъпило затишие, което не било дълго. През 1828-1829 г. се започва Руско-турската война. Руските войски преминават Дунава и навлизат в най-източните територии на полуострова. Пред неприятелската угроза при отстъплението си османците подлагали на разорение

българските села и прогонвали населението им. Безпризорните българи плъзнали из планините, за да дирят спасение. Същото направили и жителите на с. Гулица. До свършване на войната те се скитали където им очи видят. Синът на дядо Георги – Атанас, който, както видяхме, е владеел говоримо и писмено няколко езика, бива привлечен от преминаващите руски войски като преводач и с тях той отива до Одрин. След приключването на войната и подписването на Одринския мир (1829 г.) една част от бежанците на Гулица се завърнали обратно по старите си места, а други емигрирали в Русия. Дядо Георги и семейството му с други още семейства решили да напуснат Гулица, като се запътват за Бесарабия при свои роднини, заселени там отпреди 1812 г. Преселниците тръгнали на път. Когато достигнали до с. Кайнарджа, близо до Варна, на някои от тях, включително и на семейството на дядо Георги, местността им харесва и решават да се установят в този край.

Пооглеждайки околностите, дядо Георги и още някои от преселниците се спрели на един чуден кът земя. Това е мястото, където днес се намира село Николаевка. Докато се канели да поставят основите на бъдещите си къщи, към тях дошъл един турчин, който им посочил кои места са свободни и кои са били вече раздадени на турски преселници, които в скоро време щели да дойдат. Преселниците видели в лицето на посрещналия ги турчин Божия намеса, чрез която им се сочат определените за тях места.

Във връзка с разселването на българите по това време професор д-р Л. Милетич в книгата си “Старото българско население в Североизточна България” пише: “Между преселниците във Варненско най-видно място заемат колонии на Еркеч и Гулица, като добавя, че “Еркечени и гуличани се настанили в с. Хадърджа”, които тогава наброявали към 140 семейства.²³

Село Хадърджа предлагало добри условия за стопанска работа. Наблизо имало не само плодородни орни площи, но и обширни гори. Скоро тук дядо Георги спечелва доверието на своите съселяни и бива избран за мухтар – кмет на селото.

Възрожденска дейност в с. Хадърджа

Недълго след заселването си в с. Хадърджа, днешното с. Николаевка, дядо Георги почива и семейството се възглавява от сина му Атанас. Неговата подчертана общителност и отзивчивостта му към страдащите, природната му интелигентност и солидното образование го изтъкват като безспорен заместник на баща му не само в семейството, но и в селото. Той бива избран за мухтар и скоро придобива почетното звание *чорбаджи*. Прозвището *чорбаджи* в съзнанието на българския народ днес извиква негативни асоциации, тъй като много от чорбаджиите-българи от предосвобожденския ни период са помрачавали с делата си това почетно звание. По своето обществено предназначение чорбаджията бил длъжен да посрещне, да нахрани и даде подслон на минаващите през селото пътници, които поради липса на хан и гостилница е нямало къде да отседнат и се нахранят. Турската администрация посочвала за чорбаджия на селото най-заможния и популярен стопанин, който се задължавал да задели в своя дом една одая (стая), където могат да отдъхнат и нощуват преминаващите през селото лица. Пътниците получавали паница бобена чорбица, която денонощно вряла на оджака. По тази причина всички преминаващи през селището пътници търсели чорбаджията. Гостоприемството, оказвано от хазаина, се смятало като почетно задължение и било безплатно. Деформирането на чорбаджийството в съзнанието на българина се е получило поради това, че една част от тези чорбаджии, приемайки като свои гости преминаващите през селото турски управници, бирници, заптиета (полицаи) и др., са се сприятелявали с тях. В желанието си да получат някакви материални изгоди, тези чорбаджии често са се превръщали в послушни оръдия на османските управници и са ставали предатели на родните си братя-българи.^(III)

Както дядо Георги, така и синът му Атанас са били изпълнени с високо патриотично съзнание за граждански дълг към своите съотечественици. Те не само че не са се възползвали от създаденото им обществено положение като чорбаджии на селото, но и на драго сърце са жертвали свои лични удобства и материални средства, за да услужат на всеки нуждаещ се българин. За кратко време всички от селото започнали да търсят за съвет и помощ Атанас Чорбаджи. Така той се оформя като смел защитник на онеправданите и безпристрастен съдник при публични спорове. Чрез своето застъпничество и отстояване

интересите на по-слабите той става известен във Варна и Варненско, като печели симпатиите не само на българите, но и на турци и гърци. Към всичко това трябва да се прибави, че той е поддържал тясна връзка с всички будни родолюбиви българи във Варна и цялата околия, като бива изтъкван на централно място във всяка възрожденска инициатива.²¹

Атанас Чорбаджи има двама сина – Петър и Злати, и една дъщеря – Добра. Тя впоследствие се омъжва за свещеник Константин Дъновски, за което ще стане дума по-долу.

Средищното географско положение на с. Хадърджа във Варненска околия и всеотдайната родолюбива дейност на Атанас Чорбаджи стават причина, щото селото да изпревари в културно отношение градовете Варна, Балчик, Каварна и др. и да се наложи като естествен авангард при провеждане на почти всички патриотични инициативи на българското население от този край. Особената възрожденска роля, която започва да играе това село, пише проф. д-р Петър Ников, се дължи преди всичко, за да не кажем изцяло, на дейността на Атанас Чорбаджи.²¹ Той е едно рядко съчетание на талантлив административен ръководител и съдник. Израснал и възпитан в едно патриотично семейство, което е било винаги в челните редици на всяка народностна проява, Атанас Чорбаджи е всеотдаен покровител на слабите и техен застъпник. Благодарение на солидните за времето си познания по славянобългарска, гръцка и турска писменост той блести с ума си и е ценен съветник на всички.

Цялата му обществена дейност е под знака на голямата му любов към “братушките”, с които той се запознава и общува през време на Руско-турската война (1828-1829 г.) в качеството на преводач. Оттогава той винаги държи и разчита на помощта на руския народ за освобождаването от двойното робство – народностно и църковно.

Атанас Чорбаджи е пръв във всяка подхваната от него патриотична инициатива. Той не чака да му се правят внушения отвън, за да стане техен проводник, а сам по собствено убеждение и разчитайки на личните си възможности, става техен спонтанен осъществител. Неговите обществени изяви водят началото си още от третото десетилетие на XIX век — тогава, когато вдъхновителят на Българското революционно национално-освободително движение Георги Сава Раковски е още невръстно дете, а Левски, Бенковски, Ботев, Каблешков и други не са били родени.

Духовно ориентиране на Константин Дъновски

Атанас Чорбаджи става ревностен изразител на идеята за откриване на училище в с. Хадърджа, където българските деца да се учат да четат и пишат не само на гръцки, но и на църковнославянски. Като логично продължение на тези негови просветни проекти е и идеята му за полагането на основи на църква в селото, която да бъде притегателен народностен център за възрастните. Нека се има предвид, че по това време във Варна и Варненско, та дори и на юг по цялото Черноморие българските килийни училища са били голяма рядкост.

След много усилия и обещания Атанас Чорбаджи свиква жителите на с. Хадърджа на общоселско събрание, за да изтръгне съгласието за издигане на сграда, където “хем да се учат децата им, хем да се черкуват възрастните”. Събралите се селяни обаче намират направените от дядо Атанас предложения за практически неосъществими. Поради невежеството и страха на съселяните си, Атанас Чорбаджи не получава тяхната отзивчивост и подкрепа. Това обаче не обезсърчава смелия възрожденец. Той решава сам на своя глава и риск, без ничия помощ и със собствени парични средства да осъществи проектираните две родолюбиви инициативи. Първо, той започва най-упорито да търси просветен, патриотично настроен и духовно извисен даскал за бъдещото школо, който да е пълен с енергия и овладян от съзнанието за разбуджането на националното чувство сред младите си възпитаници. Така той попада във Варна на Константин А. Дъновски, когото вълнуват същите идеи и той по свой почин търси място за лична изява.

Даскал в с. Хадърджа и първи български учител във Варненска кааза

Атанас Чорбаджи завежда младия Константин в селото си, като го пазарява за 500 гроша годишно възнаграждение и храна. Дватамата се запретват да търсят училищно помещение. Находчивият Атанас Чорбаджи и на това намира леснината. Той разпорежда да бъде разтребен, замазан и приспособен за учебна стая килерът на къщата му, където са държали разни дреболии и непотребни вещи. При трудни условия за работа младият Константин започва своето просветно дело, като на първо време набира за свои ученици 10-15 деца от селото. По този начин през 1847 г. Константин А. Дъновски става първият български учител не само в с. Хадърджа, но и в цялата Варненска кааза.

Селяните с любопитство са се отбивали да надзърнат в новото “школо”, за да видят как децата им се учат да четат и пишат на български. Всички са се учудвали на трудолюбието и настойчивостта на младия даскал. Когато видели как децата им започнали да четат и пеят църковни песни на своя роден език, всички одобрили инициативата на селския им първенец и похвалили новия даскал. Когато Атанас Чорбаджи разбрал, че селяните са готови да го слушат и да го поддържат в неговите проекти, повиква ги на второ събрание, където им предлага да си построят удобна училищна сграда за децата и параклис, в който да се черкуват възрастните. Сега вече всички единодушно одобрили предложението. Без много протакане постройката била започната. Веднага обаче се разчуло из околията, че в с. Хадърджа се строят църква и училище. Недоволни от това българско начинание гърци и гъркоманите гагаузи направили оплакване до турските власти. Скоро довтасала заповед от Варна за спиране на строежа. Трябвало Атанас Чорбаджи да отиде незабавно в града, да се срещне с турските големци, за да ги измоли да му дадат разрешение за строежа. С много такт и умение той успял да спечели за каузата си варненските турски управници. Назначена е била комисия, която отишла в селото да разследва случая. Комисията разгледала строежа и под внушението на Атанас Чорбаджи я нарекли *Папазеви*, което значи попска къща, която по местните обичаи се ползва с известни привилегии. Така сградата била официално утвърдена от властите и в скоро време била завършена. Половината от постройката била заделена за църква, а другата – за училище. Трябвало да се получи разрешение и от гръцкия владика Порфирий, а също така и пашата да даде своето съгласие за осветяване на църквата. И това желание на дядо Атанас Чорбаджи било удовлетворено.

На 26 октомври 1851 г. се издава височайши ферман за осветяването на църквата, при която церемония присъствал дори и самият гръцки владика Порфирий. Църквата била наименована “Свети Атанасий Александрийски”, която съществува и се използва за църковно служение и до днес.

Село Хадърджа започнало да се сочи за пример в цялата околия. За неговия пълен разцвет обаче попречва Кримската война (1853-1856 г.). През време на войната селата по цяла Добруджа били ограбвани и опустошавани от османския аскер. Като по чудо с. Хадърджа оцеляло от разорение, и то пак благодарение на Атанас Чорбаджи, който се застъпил лично пред пашата във Варна и получил един бюлюк (отделение) войска, която опазила непокътнатото селото до края на войната. Така дядо Атанас Чорбаджи съумял да спаси селото си, за което получил признателност от всички.

Големите успехи и постижения на Атанас Чорбаджи не са били в състояние да задоволят амбициите и плановете на ентузиазирания Константин Дъновски. Заобикалящата го робска действителност и безпомощност, в която се намирал целият български народ, го обезсърчавала и тласнала към песимизъм. Пълният с ентузиазъм и воля за живот юноша е свидетел на безкрайните нещастия на безправната християнска рая. Първата половина на XIX век е периодът, който носи изненади, страдания и беди на българското население, особено на това от Черноморската област на Балканския полуостров. Разорителната Руско-турска война от 1828-1829 г. доубива и последните му надежди за освобождение от национално и духовно робство.

Вярно описание за състоянието на българите по това време е дадено от Найдено Геров²⁴ и Михаил Греков²⁵. Характерен документ, който представя тогавашната обстановка във Варна и Варненско, са бележките на Кольо Райчов от Трявна, който пише: “На 1848 г. Йосиф, варненски владика, се помина и дойде на негово място владиката Порфирий – грък, и неговия протосингел Агахангел. Този български гонител забра да търси причина, за да изгони българите от черквата “Свети Никола” и подбуди и други гагаузи във Варна, напоени от гърцизма, и като прибави от Балчик пет-шест гърци беломорци, дошли да купуват жито... С властта на владиката Порфирия изгонват българския епитроп и българския поп Иван, както и българския учител Стойка. Същите задигат и продават българските черковни книги на саталмашката черква и с парите купят гръцки книги... Този български гонител – варненският протосингел – продължава да ни клевети пред правителството.”²¹

Странични въздействия върху поробения български народ се упражняват и от “доброжелателските” грижи на някои англичани и французи, които под прикритието на християнски покровители се мъчат едните да въвлекат православния български народ в руслото на католицизма, а други – в протестанството.

“Мохамеданите ни държат в тъмница – пише Найден Геров, в своите “Писма от България”, – а западните християни в лицето на разни мисионери и агенти се стремят да ни натрапят ново верую, като ни отвърнат от православието. По този начин те се стремят да внесат разкол между нас и нашите обичани от всички иновърни братя – русите.”²⁴ “Намериха се обаче такива, които по една или друга причина – пише по-нататък Найден Геров – възприеха идеите на католическата и протестантската пропаганда.”²⁴ Имаше и трети, които даваха вид, че “ако русите не вземат присърце нашето освободително и верско дело, налице е сериозната опасност да се отлъчим от православието.”

Тази обстановка хвърля в голям смут Константин Дъновски и прекъсва надеждите му за освобождение. Напускайки своя роден Родопски край, той е бил обладан от вярата, че във Варна ще намери по-голяма възможност за дружно подхващане на енергична борба срещу робията. Въпреки личния пример, който получава от Атанас Чорбаджи, той не вижда други никакви обнадеждаващи перспективи. Трудно било на нежното и изпълнено с християнски добродетели сърце на младия Константин да остане примиренчески бездеен.

Константин Дъновски не може да не си е давал сметка за безрезултатните усилия на “братушките” да освободят България чрез силата на оръжието. Още в Руско-турската война от 1768-1774 г. руските войски под командването на А. В. Суворов се спускат (през 1774 г.) до Черно море, като достигат до Варна, Русе и Шуменската крепост. Впоследствие под дипломатическия натиск на западните сили Русия се оттегля на север от Дунава. Последва Руско-турската война от 1806-1812 г., когато български доброволци образуват шест самостоятелни дружини, обединени в “Българское земское войско”, и през 1810 г. рамо до рамо с русите водят ожесточени боеве, като овладяват Тулча, Кюстенджа, Варна, Русе, Шумен, Търново, Никопол. ^(IV) Тези им усилия обаче остават също безрезултатни, тъй като според подписания през 1812 г. Букурещки мирен договор по дипломатически път руските войски биват принудени да се изтеглят от завзетите територии южно от Дунава. След войната османците вършат зверски изстъпления спрямо ония българи, които са посрещали радушно руските воини.

Същото се повтаря и във войната между руси и турци през 1828-1829 г., където вземат участие два български войскови отряда, от които единият, под командването на генерал Липранди, а другият, воден от капитан Г. Мамарчев. Руските войски, командвани от генерал Дибич, отново се спускат на юг в Турската империя, преминават Дунава, превземат Силистра, Кюстенджа, Шумен, отминават Карнобат, Сливен, Одрин, за да се отзоват до Чорлу и Енос на Мраморно море, като заплашват Цариград. Но и този път под неудържимия дипломатически натиск на западните сили Русия се оттегля обратно зад Дунава. Настъпват същите изпитания и ужаси за българското население по тези краища на Турската империя. Всички, които са посрещали с радост и подпомагали руските войски по време на пребиваването им на полуострова, биват подлагани на сеч и нечувани изтезания.

Най-обезсърчаващи са революционно-освободителните акции на българската емиграция в Браила през 1841, 1842 и 1843 г., които биват ликвидирани преди да влязат в борба с османските поробители.²⁶

Кримската война от 1853-1856 година, в която българите също вземат участие (само между българската емиграция в Одеса, Браила, Галац и други са били набрани над 4000 доброволци²⁶), носи ново разочарование за българската освободителна кауза.

Тия върховни усилия за освобождение и последвалите ги неуспехи стават причина за настъпване на пълен обрат в душевността на младия Константин Дъновски. Доведен до пълна резигнация, у него се оформя решението да отправи поглед към небето и вместо с оръжие в своята десница, да чака спасението на българския народ да дойде по пътя на молитвата. Предпоставки за такава психическа нагласа той има още от най-крехкото си детство. Майка му, която го е готвела за духовник, винаги му е внушавала, че той трябва да облече монашеско расо и да посвети живота си в служене Богу. Докато Левски захвърля калугерското расо и поема пътя на въоръжената революционна борба, Константин Дъновски се готви да напусне гражданската борческа арена и да се отдаде на молитвено съзерцание, за да изпроси от Бога свобода на страдащия български народ. Това не се осъществява благодарение на едно внушение, за което става дума по-късно.

Раздвояването, което преживява младият Константин Дъновски, и неговото колебание да изостави житейските борби и да се отдаде на уединение, съответства на двете школи в християнството. Първото е чрез отделянето от света и посветяване на молитва и единичество; типичен представител на тази школа у нас е Св. Иван Рилски, който се уединява в дебрите на Рила и не общува с никого. Другата школа – школата на Свети Климент Охридски, чийто основоположник се посвещава на всеотдайно служене на народа чрез средствата на културата и просветата, без това да го освобождава да прави връзка с Бога, признавайки го за върховен разпоредител и ръководещ всичко.

Така младият Константин Дъновски идва до онзи остър завой в своя живот, откъдето решава да поеме пътя на изолираност от света. За тази цел той избира най-тихия отшелнически кът – българския Хилендарски манастир в Атон. Прибягването към отшелничество не е чуждо на българските духовници. Още в началото на XIV век гръцкият монах Григорий Синаит основава в Панония (Странджа планина) монашеско общежитие на исихасти. Исихазмът е религиозно-мистично учение, разпространено всред византийското духовенство, което впоследствие преминава и всред българското. Исихастите се стремят да постигнат единение с Бога чрез аскетично уединение, безмълвен живот и вътрешно самовглъбяване. Последовател на исихизма в България по време на Второто българско царство у нас е Теодосий Търновски. На исихазма не бил чужд дори Патриарх Евтимий, който нито за момент не напуска своя народ.

Път към монашеско подвизаване

Решението на младия Константин Дъновски да се покалугери не следва да се смята като абдикация от арената на живота, а съобразявайки се с неговия темперамент и възпитание, да го приемем като акт на висока степен на духовно извисяване. Вместо да преклони глава пред безизходността, той решава да проси с молитва свобода за българския народ.

Перипетиите, които са възпрепятствали покалугеряването на Константин Дъновски, са описани от самия него в една малка брошура “Едно откровение в Солунската църква “Св. Димитрий” (Касъма джасими)”, отпечатана като лично негово издание през 1905 г., съдържаща осем печатни страници, извадки от която предаваме по-долу.

През първото десетдневие на април 1854 г., двадесет и четири годишният Константин Дъновски и трима негови другари – Бельо Пинин, Тодор х. Маврудиев и Петър Атанасов, потеглят от Варна с една стара гръцка гемия за Света гора в Атон с намерение там да се посветят на монашество. Едно случайно произшествие обаче осуетява плановете им. Недалеч от Солун разразилата се страшна морска буря разбила гемията, с която пътували четиримата младежи. Константин Дъновски и неговите другари с голяма мъка успяват да се доберат до брега и да спасят живота си.²⁷

Откровението в църквата „Св. Димитрий Солунски”

Било Разпети петък, най-мистичният празник за християните. За да благодарят Богу за щастливото си избавление, четиримата другари решават да посетят старата солунска църква “Свети Димитрий Солунски”, превърната тогава в джамия, под названието Касъма джамиси. Четиримата разгледали старата християнска светиня и поблагодарили за оказаната им от небето помощ и покровителство. На излизане от църквата ги пресрещнал един стар свещеник, който ги заговорил дружески. По време на разговора въпросният свещеник се обръща лично към Константин Дъновски и му казва: “Желая утре на това място, по това време да се видя с тебе. Имам да те питам и да ти кажа нещо, идваш ли?” “С всяко благоволение – му рекох и се разделихме” – пише в брошурата си Константин Дъновски.²⁷

“На другия ден, Велика събота, на определеното време отидох в църквата, влезнах при гроба на Св. Димитрий, запалих свецица и се помолих, след като захванах да разглеждам с голямо внимание грамадното здание и неволно ме обзе една душевна тъга за миналото, като размишлявах в себе си: “Защо ли ни е изоставил Господ? И защо да бъде такава една светиня в турски ръце...” От цитирания пасаж се вижда, че непосредствено

преди втората си среща със стария свещеник Константин Дъновски се вълнува от въпроси, свързани с националното робство на българския народ и произтичащите от това последици.

По-нататък разказът на Константин Дъновски продължава: “Но ето че и вчерашният старец се зададе и отиде право при олтара и начна да се моли. След няколко минути ми даде с поглед знак да отида при него, та аз се приближих и му целунах десницата.

— Синко — рече ми той, — за любов Христова желая да се науча откъде си и за какво отиваш в Света гора. Аз му разказах без всякакво стеснение откъде съм и за какво отивам в Света гора и какво е желанието и намерението ми — също така, като една изповед.”

От разказа на Константин Дъновски става ясно, че решението за отдаването му на отшелничество е израз на протеста срещу потискащата робска действителност.

“Във време на говореното ми старият свещеник се виждаше много спокоен, слушаше ме с внимание и се показваше много благодарен, докато свърших разказа си. Но след няколко минути мълчание, като се приготви да ми говори, забелязах едно странно изменение в погледа му по всичкото му телосложение, а най-много, което ми вдъхна особено удивление, бе появяването на пламен огнени над главата му и неволно ме обзеха тръпки по всичкото ми тяло и ме обля студена пот...”

Не може да не спрем вниманието си върху описаната сцена със стария свещеник, която красноречиво говори за т.нар. проявление на Светия Дух. Странното “изменение на погледа му и всичкото телосложение”, както и “появяването на пламен огнени над главата му” свидетелстват за явление от стила на древните християнски мистерии, описани в Новия завет, към раздела “Деяния на апостолите” (ст. 3-4, гл. II), където се казва: “Явиха им се езици, като че огнени, които се разделяха и се спряха по един на всекиго от тях. И те всички се изпълниха със Светия Дух”. Това се случва на Петдесетница, т.е. на петдесетия ден от Възкресение Христово, след което учениците Христови тръгват да проповядват християнството.

Константин Дъновски, който добре е познавал Новия завет, наблюдавайки “странното изменение в погледа на стария свещеник” и най-вече “появата на пламен огнени над главата му”, по всяка вероятност е получил асоциацията за Петдесетницата от Новия завет.

“Драги синко — продължава стария свещеник, — ти наистина си избрал добрата част за себе си, но знай, че спасението на душата не зависи от мястото, но от начина на вярата в Исуса Христа. И не мисли, че всички ония, които и колкото са в Света гора, са праведни, защото и там може да бъде човек най-голям грешник, както и в мира. Не искам да те отвърна от намерението ти, аз те уверявам в името на Господа Вседържателя, че всякога, където и да си, когато и да е, трябва със страх и трепет да изработваш своето спасение. Заради това послушай съвета ми: Да си идеш там на мястото, където те е определил Божият промисъл, понеже това място е било и ще бъде, тъй да кажа, праг за чудни световни променения. Очите ти непременно ще видят всичко, речено от Господа, със залогът, който ще ти връча и ще бъде за уверение като от Бога.” След няколкоминути мълчание аз проумях от внимателния му поглед, че чака отговор и му рекох: “Не съм противен на волята Божия, защото е свята.” А той ми рече: “Не е достатъчен отговора ти. За да угодим Богу, необходимо е с истинска вяра да се подвизаваме и бодърстваме с молитва до последното издихание, та че дори и душата си да положим за Евангелието. Пък които желаят да принесат по-много плод, трябва да имат свършена преданост и покорност на Бога, както Авраам, който прие да пренесе своя син жертва на Бога, както и апостол Петър да бъде анатема от Христа, за спасяване на своите по плът братя. И наистина, без такава самоотверженост не можем да се надеем, че Бог ще яви своята милост и помощ, а най-много в днешния ден, когато всичките сили адови са се повдигнали и искат, ако им се удаде, да затыпчат православието и християнството. Но нека се вълнува морето пак, докато е Христос на кормилото, корабът Му няма да потъне.” И пак мълчание... Аз тогава се възхитих и радостно му рекох, с едно страхопочитание: “Отче, с помощта Христова и с твоите свети молитви напълно се съгласявам и с готовност приемам всичко, което сте ми казали и ще ми кажете.” Тогава старият свещеник вдигна очи и ръце нагоре и рече: “Нека е благословен Бог и Отец на Господа нашего Исуса Христа, който утаява от премудри и разумни и открива на младенци.”

Насочилият се към Света гора Константин Дъновски е имал намерение да се посвети на монашество, та чрез молитви да угоди Богу и да получи благоволението на Небето за освобождението на българския народ. Отклонявайки това му намерение, старият свещеник настоява да се върне там, където го е определил Божият промисъл. Той го съветва да не бяга от света, а да се включи всеотдайно в служба на народа, като за пример

посочва жертвоготовността на Авраам и апостол Петър. Чрез водения разговор старият свещеник недвусмислено внушава на младия Константин, че Небето му възлага месианска задача, която той трябва да поеме с готовност и себеотрицание.

От срещата между Константин Дъновски и стария свещеник възниква асоциацията за гонението на християните от Рим по времето на Нерон. В най-тежките моменти за християните, когато апостол Петър бяга от Рим, за да се спаси от гибел, посреща го Духът Христов и с мек глас му заговаря: “Щом ти напускаш този народ, аз отивам в Рим, за да бъда разпънат втори път”.²⁸ И апостолът засрамен се връща обратно, за да поеме изпълнението на мисията си докрай. Така постъпва и младият Константин Дъновски.

Няма нужда да се ровим с хилядолетия назад, за да търсим някаква аналогия между срещата в църквата “Св. Димитрий” и подобие с други житейски случаи. Нима той не се е запитвал дали в корабкрушението, станало два-три дни преди тази среща, не се крие някаква поличба, чрез която Небето е искало да му покаже неправилното му решение за бягство от живота? Човек няма възможност да установи дали има и до каква степен съществува детерминираност, и откъде започва проявлението на неговата свободна воля. На практика всеки има възможност да определя своето поведение, като по личен избор възприема или отхвърля предлаганите му от обстоятелствата възможни варианти за осъществяване. Тази възможност човешкото съзнание квалифицира като свободна воля. Разумният човек обаче съгласува свободата на своята воля с обстоятелствата, които животът му сервира пряко волята му.

Откровението в църквата “Св. Димитрий Солунски”, станало на 10 април 1854 г., съвпада със започването на Кримската война, чието обявяване става също на 10 април 1854 г., когато англо-френската ескадра бомбардира Одеса откъм морето. С тази бомбардировка фактически започва Кримската война между Русия, от една страна, и Турция, Англия, Франция и Сардинското кралство, от друга.

Св. Димитрий Солунски е величава историческа личност, почитана за неговите граждански и верски заслуги. Той произхожда от знатен славянски род, чийто баща е бил дългогодишен управител на Солун, със специални заслуги към своите сънародници. Схванал прогресивната роля на новата Христова религия, той се отказва от езичеството и става ревностен последовател на християнството. Още по-ярко блести славата на неговия син – Димитрий. След смъртта на баща си той го замества като управител на същия град и става пламенен продължител на заветите на своя отец. Нещо повече, той не само че приема християнството, но се заема най-активно с масовото християнизирание на жителите на Солун. Подобно на апостол Павел той дръзновено проповядва на солунчани словото Христово.^(v) Въпреки в различни времена, ние сме склонни да видим нещо общо между духовното месианство на Св. Димитрий Солунски и величавото дело на цар Борис I при покръстването на българския народ, без да пренебрегнем и ролята на Константин Дъновски в борбата срещу гръцките фанариоти.

Най-голяма популярност на Димитрий Солунски носят военните му подвизи. По време на многократните вражески нападения на Солун той се проявява като безпримечен пълководец и храбър воин. В лицето на неговата необикновена храброст солунчани виждат Божий пръст и благоволение на Небето. За тази си дела той бива канонизиран от християнската църква като светец. В това отношение той има нещо общо с делото на руския княз Александър Невски, който за бойните си подвизи срещу немско-шведските феодалы и татарските нашественици също така е канонизиран от източноправославната църква в святаиши сан. Аналогичен е случаят и с френската национална героиня Жана Д’Арк, която римокатолическата църква канонизира като светица. В чест на Св. Димитрий Солунски са зографисани множество икони, които в течение на векове се разнасят по източноправославните църкви като скъпи реликви. С особена почит се ползва една от тези икони, която е положена на централно място в солунската му църква.

Представата за връзката на Св. Димитрий със солунчани след неговата смърт приема характер на народностно покровителство и патронаж. Невъзможността на варварите да проникнат в пределите на Източната римска империя и да покорят Солун жителите на този град отдават на покровителството на техния светец и на неговото участие в отбиването на неприятелските нападения. От края на VI век нататък, та дори до XIII век легендите за чудесата на Св. Димитрий Солунски се отнасят до спасяването на Солун от появилите се пред стените му нападатели.²⁹ Легендите, свързани с житието на Св. Димитрий Солунски, не биха спрели вниманието ни върху него, ако Константин Дъновски не бе дал тържествено обещание на стария свещеник пред олтара на храма на Св. Димитрий Солунски.

При кратковременното завладяване на Солун от норманите (1185 г.) местните жители успели да измъкнат от солунската църква чудотворната икона на светеца и за да я опазят от чуждо похищение, са я отнесли в Търново. От това са се възползвали братята Асен и Петър. Появата на иконата в търновската църква е предизвикала сред българското население истинско въодушевление, за да се превърне в същински мит. В едно от житията на Св. Димитрий Солунски е казано: “Било месец октомврий 26-я ден, на празника на Св. Димитрий, лето Господне 1185. В малката тогава твърдина Търново, двамата братя Асен и Петър издигнали нов великолепен храм. При освещаването му сред гробовната тишина пред коленичилиия народ застанали трима митрополити, от които единият тържествено издигнал ръце и благословил събралите се там богомолци с чудотворната икона на Св. Димитрий Солунски — същата онази чудотворна икона, която се пазела в Солун, в неговия храм. Сега била “избягала” от там, “прехвъркнала” до Хемус, което било знак, че от този момент чудотворецът закриля българския народ.”³⁰

Случаят с прехвърлянето на иконата на Св. Димитрий Солунски от Солун в Търново е предаден от византийския историк Никита Акоминат, живял в средата на XII век. В неговата византийска история той обяснява, че въодушевлението на въстаналите българи се дължало на това, че светецът отвърща очи от ромеите и взема под свое покровителство българите. “За случая – пише историкът – двамата братя Асен и Петър организирали тържествено богослужение в търновската църква “Св. Димитрий”, за което стана дума по-горе. Пред събралото се множество са се явили боговдъхновени люде, пророчествуващи, че “Бог пожелал да даде свобода на българското и влашкото племе и отхвърли дългогодишното им елинско иго, поради което и Св. Димитрий напуснал своя храм и хвъркнал при тях, за да ги брани и подпомага в подетото от тях дело.”

Друга легенда във връзка със Св. Димитрий Солунски, засягаща България, е свързана със смъртта на цар Калоян (1207 г.). По време на своето царуване Калоян е водил редица победоносни войни, при които освобождава българските земи от византийско иго, присъединява области от Македония, разбива унгарското нашествие от север, а през август 1207 г. се озовава пред стените на Солун, като го обсажда. Обкръжени от калояновите войски и лишени от храна и вода, солунчаните призовават Св. Димитрий Солунски да направи чудо и да им помогне. Според легендата, молбата на солунчани била чута и Св. Димитрий, възседнал бял кон, се появява сред стана на българите и собственоръчно поразил с копие си цар Калояна. Вестта за смъртта на царя внесла смут сред българските войски. Обсадата на града била преустановена и Солун бил спасен. Също така тази сцена, изобразена на каменен барелеф, намираме и в Третьковската галерия (иконописната приземна зала) в Москва.

В легендата за смъртта на Калояна византийският историк Георги Акрополит³¹ казва, че Солунският покровител го пробожда с копие си в знак на несъгласие с политиката за прехвърлянето на българската източноправославна църква в лоното на римокатолическата. През 1204 г. Калоян сключва уния с римската курия, като получава папската титла “рекс” (крал), а търновският епископ бива провъзгласен за “примас”, с което българските граждански и църковни власти признават върховенството на римокатолическия папа и напуска източноправославието. Чрез нововъзприетата държавническа линия Калоян, сътрудничейки на Западната римска империя, респективно на римокатолическата църква, въвлеча България във война с новообразуваната на Балканския полуостров Латинска държава, с която Рим враждува. Проектираното отхвърляне на източноправославието не се споделяло от православните християни, населяващи Балканския полуостров, и според легендите не се е направило и на самия солунски светец. Неестествената смърт на Калояна пред стените на Солун става причина да се предотврати замисълът на цар Калоян за отделянето на българите от източноправославната църква и преминаването ѝ към римокатолическата.

Какви последици би имала тази политика на цар Калоян за народите, населяващи тогава Балканския полуостров, е трудно да се гадае, но истината е, че измествайки източноправославието от Югоизточната част на Европа, би се разширило влиянието на Рим. Като спираме вниманието си върху горепосочените събития, по асоциация си спомняме драматичната борба на католичката Мария Стюарт срещу Елизабет I, която е държала за самостоятелността на английската църква. По всяка вероятност нещата в Англия щяха да се изменят и католицизмът би се утвърдил по територията на целия Британски остров, ако Мария Стюарт бе излязла от лондонския Тауер като победителка. По същия начин и историята на България би взела друга насока, ако Калоян не би бил убит пред Солун, а разгромеше при създаването ѝ Латинската империя. Преди всичко съдбата на българския народ щеше да се свърже тясно с Римската империя и папската власт, което по естествен път щеше да ни отдалечи от Киевска Рус и изобщо от руския народ и славянската общност.

Нека накрая да завършим с възхвалата на Св. Методий, отправена към Св. Димитрий Солунски, от която се вижда преценката му за солунския светец: “О, мъдри Свети Димитре, като предстоиш светло пред Божия престол, не ни забравяй, моли се за нас, окаяните, които, странници в тая земя, съзерцаваме днес твоите велики дела и те възпяваме...”³²

Като се има предвид църковното образование на младия Константин Дъновски, лесно е да си представим как е въздействало върху съзнанието му поръчението на стария свещеник в храма на солунския светец, и то тогава, когато е решил да се отрече от света и да се отдаде на монашество. Не напразно Константин Дъновски характеризира случилото се в църквата “Св. Димитрий Солунски” като откровение, което внася основен преврат в неговия житейски път и, спомнил си за него, го описва и отпечатва.

Разговорът между Константин Дъновски и стария свещеник в църквата става на 10 април 1854 г., а публикуването на този разговор в брошурата “Едно откровение в Солунската църква “Св. Димитрий” се прави през 1905 г., т.е. 27 години след освобождението на България. Обръщаме внимание върху този факт, за да избегнем възражението, че е възможно свещеник Константин Дъновски от чисто патриотични съображения и за повдигане духа на народа да импровизира описаните събития в църквата “Св. Димитрий Солунски”. Когато свещеник Константин Дъновски отпечатва брошурата, България е вече освободена и подобна пропаганда става излишна. Щом е така, брошурата трябва да се счита като изнасяне на факти с цел да се запази историческата истина.

Обет за духовна служба

Ние се спряхме твърде много върху легендите във връзка със Св. Димитрий Солунски, за да изтъкнем мястото, което е заемал митът за неговото покровителство не само в съзнанието на съвременниците му, но и след неговата смърт. Трайно утвърдените легенди в съзнанието на народа стават върховно упование и се превръщат в интимна история, очистена от всичко преходно. В духа на едно такова разбиране ние приемаме “Откровението” на Константин Дъновски, извършено на 10 април 1854 г. Това, прочее, се вижда и от решението му да поеме своя истински път в борбите на живота, а не да се оттегли в покоите на монашеската килия, като същевременно му се подсказва, че “очите му ще видят всичко, речено от Господа, със залога, който ще му се връчи и ще бъде за уверение като от Бога”.

При разговора между младия Константин и стария свещеник се казва, че последният го е съветвал да изостави идеята си за отдаване на монашество. В този диалог се изтъква, че Константин Дъновски трябва да бъде категоричен и да вземе твърдо непоклатимо решение, като даде тържествено обещание да се завърне обратно там, откъдето е тръгнал, като заработи за извоюването на верска и народностна свобода за българския народ. За да придаде по-голяма тежест на отправеното му предложение за връщане във Варна, старият свещеник му връчва залог, чрез който иска да подчертае, че става дума за тържествено дадено обещание пред Бога. След като Константин Дъновски обещава, че взема присърце дадения му съвет за връщане обратно във Варна, заявявайки, че “с готовност приема всичко, което му е било казано и което ще му се каже”. Тогава – се казва в “Откровението” – старият свещеник вдигнал очи и ръце нагоре и изрекъл: “Нека е благословен Бог и Отец на Господа нашего Исуса Христа, който утаява от премудри и разумни и открива на младенци”. “След тези думи – пише в брошурата си Константин Дъновски – старият свещеник посегнал към пазвата си и извадил нещо, обвито в една бяла кърпа, “с което направи кръстно знамение към мене, после го сложи на камъните пред олтара. Като разви кърпата, извади един антиминос и го целуна, като покани и мене да го целуна. После показа ми с пръсти на напечатаните букви на него, запитвайки ме дали го познавам. Аз му рекох: “Ако е число, то е 1747.” – “Така, вярно – рече, – именно от това число води началото си тоя свят престол.”^(VI) В случая антиминосът играе символичната роля на свети църковен престол, пред който се дава тържествено обещание, валидно на клетва.

Числото 1747 е годината на проявлението на Небето в малката солунска църквичка “Лагудяни” на 20 декември 1746 г. Понеже използването на антиминос започва практически през 1747 г., в него се вписва тази година. В антиминоса фигурира числото 153. Това число е взето от Евангелието на Йоана, гл. 21, ст. 11, използвано във връзка с улова на риба в Тивериадското езеро от учениците на Христа. С помощта Христова

те успели да получат богат улов от 153 големи риби – число, символизиращо привличането на човешката душа към Христовата вяра.

Ако съберем двете числа от антиминос, а именно 1747 и 153, ще получим числото 1900, което изразява годината, когато Учителя Петър Дънов свиква първия събор на Бялото братство във Варна. Чрез сбора на двата числени символа – $1747 + 153 = 1900$ е посочено началото на дейността на Учителя, символизирана с първия събор на Бялото Братство през 1900 г. Чрез числото 1747 се отбелязва вдигането на анатемата от българския народ, а с числото 153 се символизира благодатта Христова, която им вещае светли бъднини.

Старият свещеник, връчвайки антиминос на Константин Дъновски в църквата “Св. Димитрий Солунски”, е искал да го насочи към всеотдайно служене Богу и народу. Самият антиминос би следвало да се приеме и като символ за възлагане на мисия по поръчение на Небето. За да се разбере истинското значение, което старият свещеник е придавал на антиминос, връчен на Константин Дъновски, необходимо е да се проследи неговата (на антиминоса) предистория, подробно разказана във втората част на брошурата.

“На 20 декември 1746 г. в Солунската църква “Панагия Лагудяни” 77-годишният свещеник йеромонах Теофани Светогорски, аскет от Иверския манастир в Света гора, Атон, извършвал агрипиния по случай 40 дни от зверското изстребление на няколко души християни от кръвожадни мохамедани. Майките и вдовиците на жертвите, заедно с някои свои роднини, във всеошчно бдение горещо молили Бога за помощ и утешение. През нощта настанала голяма буря, която едва ли не съборила малката църква. Призори, малко преди завършване на литургията, бурята утихнала и църквата била огряна от чудна светлина като през бял ден. Огрени като слънца се явили трима мъже и една девойка. Зачуден, йеромонах Теофани останал вцепенен на мястото си, без да се помръдне. Девойката го наближила и му рекла: “Преподобни старче, нека бъде пътят ти благоугоден Богу. В отговор на вашите молитви проведена съм с тия трима набожници – мъчениците Димитрий (*вероятно Св. Димитрий Солунски, б. а.*), мъченик Мина, а на третия името му няма да съобща (*вероятно третият е същият стар свещеник, който се явява на Константин Дъновски в солунската църква “Св. Димитрий”, б. а.*), за да ви предам волята на Пресвета Дева Мария, майка на Господа нашего Иисуса Христа, за нашия окаян народ християнски.”

Исторически бележки за падането на Варна под турска власт

След това в “Откровението” се казва: “За умножение греховете на християните дълготърпеливия Бог бил прогневен, а преди триста и три години, т.е. в 1444 г., когато християнските водители (*крал Владислав III Ягело, б. а.*) до град Варна със своята измама принудили турския цар (*тук се има предвид султан Мурад II, който лично води в битката османската войска, б. а.*) да вдигне очи и ръце към небето и с голям глас отправил своята молба към Бога: “О, Иисусе, ако си наистина Син Божий, както Те изповядват Твоите последователи, то направи съдба между мене и тях, гдето не опазиха клетвата си, която се клеа в Евангелието!”... И тогава, о, тогава... препълнената чаша на Божий гняв и проклетия се изле на земята и тутакси силата на християните отслабнала, а силата на османлиите се укрепила, та освен града Варна, що превзеха и ограбиха, ами най-сетне и самия Константинопол завладяха!”

В горния текст от “Откровението” на Константин Дъновски спират вниманието ни две обстоятелства. Първо, че и двете армии в битката при Варна през 1444 г. са се ръководили лично от държавните им глави: на християните – от крал Владислав III Ягело, а на мюсюлманите – от султан Мурад II. Това ни дава основание да считаме, че и от двете страни се е придавало особено значение за изхода на тази битка. Походът на обединените християнски войски срещу нашествието на османците в континента при победен край би могъл да бъде решителен удар срещу мюсюлманските нашественици. Второ, историята на войните е пълна с находчиви тактически хитрини, дипломатически стратегии и др. Организираният поход на християните срещу мюсюлманите обаче става в името на правдата и справедливостта, срещу бруталността и завоевателското нашествие на иноверците. Непочтеното в случая е, че именно в името на такива високи цели християните са си послужили с най-долнопробно клетвопрестъпничество. Султан Мурад II, възмутен от постъпката на Владислав III Ягело, с основателно негодувание моли силите небесни да станат съдници за погазената клетва. Султан Мурад II не отправя молбата към Аллах, а се обръща към Иисуса Христа, призовавайки го като

арбитър срещу християнското безчестие. Тази форма на търсене въздаяние за несправедливостта е многократно по-силна по своето психологическо въздействие от една отправена молба за помощ към Аллаха. За да си изясним за какво клетвопрестъпничество става дума и в каква недоброръководност е обвиняван крал Владислав III Ягело, налага се една историческа справка. Ако въпросният поход срещу османците би завършил благоприятно за християните, би следвало да се очаква предотвратяване на османското нашествие на Балканския полуостров и прогонването им в Мала Азия, респективно българският народ не щеше да преживее османско робство.

След навлизането на османците в пределите на полуострова и надвисналата угроза от падането на византийската столица Константинопол в мюсюлмански ръце папа Евгений IV сключва на 28 юли 1442 г. уния с Византия и организира кръстоносен поход срещу османското нашествие. Начело на този поход застава младият току-що встъпил на престола двадесетгодишен полски крал Владислав III Ягело, съвместно с увенчания с бойни победи унгарски воин Ян Хуниади. В акцията по похода са привлечени сръбският деспот Георги Бранкович, Венецианската република, Дубровнишката република, като впоследствие се присъединяват босненци, сърби, власи, албанци.³³

В решителното сражение на 3 ноември 1443 г. войските на обединените християнски народи разбиват османските отряди при Ниш. Скоро след това пада в християнски ръце и София. Победоносно войските на християните се отправят към Ихтиманските теснини, които били завардени здраво от османските войски. След остри схватки и под напора на лютата зима, въпреки поражението на османските войски при София на 5 януари 1444 г., обединените християнски войски започват изтегляне обратно, като през Ниш напускат полуострова, понесли със себе си много плячка и пленници. В началото на февруари 1444 г. войските на Владислав и Хуниади се завръщат в Буда, посрещнати с големи почести като победители. Така завършва т.нар. “дълъг поход” на обединените европейски сили.

Непосредствено след завършването на похода, балканските народи, и по-специално албанците под водачеството на Скендербег и черногорския войвода Стефан Черноевиц, започват организиране на нов поход срещу Турция. Същевременно византийският император, заинтересован от подновяването на похода, търси връзки с Венеция, Дубровник, с унгарските владетели и поляците, с босненците и др. за прогонването на османците от завзетите земи на полуострова. Венеция и Папската курия са били резервирани по отношение участието си в този нов военен поход. Въпреки това обаче те не преставали да се интересуват от разгрома на нашествениците и заявявали, че “винаги са защитавали интересите на християнството и ще продължат това тежко тяхно задължение”.

В тази обстановка Владислав III Ягело свиква държавния съвет, където се решава подновяването на военните действия срещу османците. В противовес на това решение Владислав изпраща на султана посланичество, което да уговори условия за дълготраен мир с Турция. Това става само десетина дни, след като полският държавен съвет е взел решение за ново нападение срещу османците. Изпращането на християнско посланичество се пази в пълна тайна. За него не споменават нищо западните и византийските историци. Докато пратениците на Владислав за договаряне на мирния договор са били на път, военните приготовления на запад, и по-специално на поляците и унгарците, са в пълен ход. Междувременно османците претърпяват поражение от възстаналите албанци под водачеството на неуморимия Скендербег, което още повече насърчава християните към нов освободителен поход. В такава обстановка през юни 1444 г. започват преговорите за мир на пратениците на Владислав III, Ян Хуниади и Георги Бранкович с османците. Посрещането им в Одрин става при много тържествена обстановка.

Описание на посрещането и воденето на тези преговори е направено от изтъкнатия по това време хуманист Кириак от Анкона, присъстващ в Одрин при пристигането на посланичеството.³³ По улиците на Одрин към султанския сарай се запътва изпратената от християните дипломатическа мисия. Седемдесет конници яздят отстрани, за да придадат тържественост при влизането на делегацията. От страна на крал Владислав е натоварен да преговаря Стойка Гизданич. Той носи изрични кралски инструкции. Пратеникът на Ян Хуниади е Витислав, а Георги Бранкович е представен от смедревския митрополит Атанасий Фракеш и от Богдан. Османските сановници искат от посланичеството гаранции, обезпечаващи спазването на споразумението за мир, чрез полагане клетва от страна на християнските владетели. След като западните посланици дават съгласието си за полагане на такава клетва, османските сановници определят Балтаоглу

Сюлейман (капуджибашия) като свой пратеник във вражеския лагер, който да получи лично в писмена форма кралската клетва на Владислав III Ягело, както и клетвата на Ян Хуниади и Георги Бранкович.

Водейки преговорите за мир, поляци, унгарци, чехи, босненци, сърби, албанци и др. трескаво се подготвят за нов поход срещу султан Мурад II. В Буда се разработва военният план за похода, като се преценява, че за християнската конница ще бъде по-леко да се спусне през равна Влахия, откъдето да започне изходният пункт на военните операции. На 24 юни 1444 г. Владислав пише на босненския крал, че се е заел да унищожи “проклетите османци”. Също така праща съобщение на флорентинците, че скоро ще се отправи срещу мохамеданската напаст, за да я прогони от Европа.

В разгара на повсеместната военна подготовка на 25 юли 1444 година крал Владислав III Ягело приема лично в унгарския град Сегед султанското посланичество и потвърждава сключения мир в Одрин, като дава писмена клетвена гаранция за спазването му в продължение на десет години, а султанът поема задължението войските му да не преминават Дунава. Само след няколко дни, на 4 август 1444 г., Владислав III Ягело обявява предприемането на нов кръстоносен поход на християните срещу османците и нарушава току-що дадената клетва. Този начин на действие силно разгневява султан Мурад II. Възмутен от поведението на краля – от клетвопрестъпничеството му и неизпълнението на поетите от него международни договорни задължения, султанът кипи от ярост.

На 20 септември 1444 г. сборната армия на Владислав и Ян Хуниади, състояща се от поляци, унгарци и присъединилите се към тях власи и други, преминава Дунава при Оршова и атакува старата Видинска крепост. След като обединените християнски войски навлизат в Дунавската равнина и овладяват Оряхово, Никопол, Свищов, Нови пазар, Шумен, Провадия, през Девненското езеро се насочват към Варна. На 9 ноември 1444 г. армията на християните навлиза във Варненското поле. В същото направление султан Мурад II повежда лично многобройна войска в подкрепление на турската отбрана пред Варна. Преди започването на боя на 10 ноември 1444 г. пред султанския шатър, разположен на една тракийска могила, е забоден на копие Одрино-Сегедският мирен договор, чрез което османците изразяват възмущението си за неговото пренебрегване от страна на християнската коалиция.

Битката при Варна е решаваща и ще определи съдбата на народите от Балканския полуостров за векове. Хронистите описват деня 10 ноември 1444 г. като изненадващо зловещ. Неочаквано ясното небе потъмняло, извил се силен вятър. Като някаква поличба се разразила невиджана буря. При тази обстановка още в първите часове на утрото двете войски се хвърлили в бой една срещу друга. Ние няма да описваме този необикновено жесток бой, което е сторено от цяла редица турски хронисти, систематизирани в сборника “Варна 1444 година”.³⁴ Разстроена османска армия бързо се съвзема и се хвърля в атака. Обратът на битката е толкова неочакван за османците, че техните хронисти единодушно го обясняват с вмешателството на Аллаха и Божието възмездие за безчестно потъпкания току-що сключен мирен договор, подписан при особено тържественост, между Владислав III Ягело и султан Мурад II.

Разказаното около битката край Варна получава една и съща нравствена оценка както от страна на османците, и по-специално от султан Мурад II, така и от отец Константина. В съзнанието на мюсюлманите поражението на обединените християнски сили през 1444 г. е преплетено с представата за Божие възмездие, поради грубо потъпкване на тържествено дадената клетва. Отец Константин в своето “Откровение” говори за “срамното престъпване от страна на християнските народи на дадена клетва”, за “умножение на греховете им”, за “препълване чашата на търпението и изливане на Божия гняв върху измамниците”. Въпреки че походът на Владислав III Ягело срещу османците е бил вдъхновяван от най-добри чувства и възвишени цели за освобождаване на Божи гроб от чуждо иго, всички виждат в разгрома на християните възмездие срещу клетвопрестъпничеството. Коварството и непочтеността, като средство за изправление на каквито и да било деяния, не могат да бъдат оправдани с нищо. Не е достатъчно да сме въодушевени само от добри подбуди и цели. Едновременно с тях е необходимо да се подберат и подходящи средства за тяхното осъществяване. Изобщо каквото и да е деяние, не е ли положено на почтени основи, не може да разчита на траен успех.

Селото, намиращо се в непосредствена близост до бойното поле, турците преименуват на Хадърджа, в чест на героя Коджа Хъдър. По време на Руско-турската война от 1769-1774 г. и особено по време на петмесечната обсада на Варна през Руско-турската война от 1828-1829 г., военните действия се водят близо до някогашното бойно поле от 1444 г. Пак оттук минават руските войски през Руско-турската освободителна война на 1877-1878 г., под главното командване през първата част от войната на руския велик княз Николай

Николаевич Романов, син на император Николай I. След отминаването на военната стихия село Хадърджа, в чест на главнокомандващия на руските войски, бива преименувано на Николаевка, в който акт ние виждаме символа на приключване на робския период и поставяне началото на освобождението на България.

Малко преди освобождението на България, тук, в с. Николаевка, се ражда Учителя Петър Дънов. В България има шест други села, преименувани с ново име *Николаево*, но с. Николаевка е само едно и представлява русизъм на побългареното *Николаево*.

Християнските грехове и гонението на богомилите

В “Откровението” на свещеник Константин Дъновски се визира само измамата на крал Владислав III Ягело. В текста на същото обаче се казва, че гневът Господен бил предизвикан от “умножението на греховете на християните”. Това ни навежда на мисълта, че би следвало да се търсят и други грехове, за които не е казано нищо конкретно, а само се загатва.

Една историческа справка ще хвърли светлина и по този въпрос. Ако огледаме събитията, които сполетяват жителите на Балканския полуостров и по-специално българския народ през първата половина на X век до началото на втората половина на XV век, ще видим как под тежестта на своите собствени грешки българският народ бива изправен пред една непосилна борба, която завършва с духовно разслояване и загубване верската свобода, от една страна, и военно поражение, което поставя българския народ под османско иго в продължение на пет века.

През X век в пределите на тогавашна България се роди и укрепна едно самобитно духовно-религиозно движение с новаторска насоченост, известно на културния свят под името *богомилство*. Днес всички са единодушни в преценката си за богомилството, смятайки го за една от най-бележитите прогресивни прояви на българския народ през епохата на Средновековието. Озарено от високите идеали на християнството, богомилството не се подвоумява да встъпи в открита борба срещу проявите на разложение на църковното духовенство, от една страна, и разгулността на феодалната върхушка (царстващ дом и болярство), създатели и крепители на средновековните порядки, от друга страна.

По своята същност богомилството представлява далечен предтеча на реформаторски религиозни движения, появили се много по-късно в Западна Европа. Ако не бе безжалостно потъпкано от църквата и държавата, то би могло да се утвърди и да стане движеща духовна вълна. През втората половина на XI и началото на XII век богомилството с неотслабваща сила воюва срещу църквата за нейното обновление, от една страна, и срещу гражданската власт за извоюване на една справедлива социална основа. Същевременно през двувековното византийско владичество (1018-1185) богомилството отстоява борбата срещу чуждото верско потисничество.

Вместо да почувстват духа на социално обновление, което е носило в утробата си богомилството, българските църковни власти и държавници го обругават и организират жестоко преследване срещу неговите последователи. Гоненията срещу богомилите започват още от времето на цар Петър I (927-969) и продължават векове, за да загасне жаравата им на полуострова и да продължат делото си на Запад. През 1211 г. цар Борил съвместно с духовенството свиква голям църковен събор срещу богомилите, последван от масови гонения, които по своя обсега и жестокост не отстъпват на Вартоломеевата нощ, а по характера си имат твърде общо със средствата за борба на Светата инквизиция на Запад. Тези издевателства стават у нас, в България, 360 години преди Вартоломеевата нощ. Организираното преследване срещу богомилите продължава и по времето на царуването на цар Иван Александър, когато в Търново се свиква нов църковен събор през 1350 г.

Гоненията срещу богомилите ги принуждават да емигрират извън границите на България. Прокудените богомили-емигранти търсят спасение в Корсика, Сардиния, Сицилия, Италия, Босна, Херцеговина, Франция и др. Това придвижване на българските богомили започва от X и продължава до XIV век. Преселили се на Запад, емигрантите-богомилите са разнасяли идеите на богомилството. Местното население ги наричали *Българска ерес* или само *българи*. По тази причина двама от прапрадедите на Наполеон Бонапарт фигурират в родословното му дърво с прозвището *българите*.⁸⁴ Така например в потомствената стълбица на Наполеон

фигурира и някой си Гийом Български (Guieum de Bulgar (1034-1077), който не е българин, защото неговите родови предходници са корсиканци, но като последовател на богомилската ерес са го наричали *българина*. Аналогичен е случаят и на друг Наполеонов родственик от същото родословно дърво, фигуриращ като Bulgarino (1097 г.), което преведено на български, означава *българчето*. Първият граждански университет в света е в италианския град Болоня, организиран в края на XII век от италианеца Мартино Булгаро, наречен така, защото и той се числил към богомилската ерес, титулована като “българска”.

Религиозните спорове и еретичните бунтове на богомилите в пределите на Балканския полуостров и на Запад не са някакво ретроградно отстъпление към античната политеистична религиозна концепция, а напротив, носителите на тези идеи са целели утвърждаване авторитета на християнството, представено в една осъвременена за времето си социално-религиозна морална концепция. В този смисъл, от гледището на европейската история на философската, социалната и културната мисъл, богомилството се квалифицира като нова, по-висока степен на развитие на общественото съзнание през Средновековието.

Пуснало дълбоки корени всред българите, където би могло да се превърне в разсадник на хуманитарни идеи, богомилите биват отхвърлени далеч зад пределите на България. Брутално смазани и жестоко прогонени, българските богомилски апостоли емигрират на Запад и северозапад в Босна, Херцеговина, Италия, Франция и др., за да се превърнат в далечни предтечи на по-късно утвърдилата се европейска Реформация в лицето на чешкия реформатор Ян Хус, на немските вдъхновени борци Мартин Лютер, Томас Мюнцер, Улрих фон Хутен, на нидерландеца Еразъм Ротердамски, французина Жан Калвин и др.³⁵ Вместо живителните струи на богомилството българската източноправославна църква по това време изпада под влиянието на исихазма, който намира последователи не само всред нисшето, но и сред върховното българско духовенство.

Спиралата на историческото развитие сочи неизменния възход чрез преодоляване инертността на миналото и разчупване на старите форми, които са станали негодни за новото съдържание. Липсва ли поглед всред ръководителите на един народ към идващото ново и превърнат ли се те в спирачки за неговото утвърждаване, тези личности и този народ биват отхвърлени от неумолимия ход на прогреса, насочен към по-съвършено светоусещане и устройство. Жалко, че тогавашните ръководители на Източноправославната църква, царстващата династия и болярството не са били в състояние да разберат духа на времето. Нима отрицанието на богомилството и изгонването на богомилите от България не е израз на неразбиране на историческата повеля на времето, за което българският народ заплати скъпо със свободата си? Какво добро може да очаква онзи народ, който вместо да даде тласък за възход напред като водеща нация, дезертира и се плъзга по линиите на гражданската и църковна разруха?

Тази преценка се споделя и от вещия славянски историк Шафарик, който е добре запознат с историята на нашето средновековие. “Българското царство – казва Шафарик – даже и по време на най-голямото си величие и сила е било застрашавано от двете велики враждебни политически сили – Византия и Римската империя, Цариград и Рим. Българското царство – допълва същият автор – обаче е бивало най-вече обезсилвано от своите собствени недъзи. Срещу социалната разюзданост на болярството и срещу нравствения упадък на църковенството се възправя с особена сила богомилството, което раздвижва народните маси, буди и внася борчески дух срещу беззаконията на царедворци и църковници. Светската и църковната власт обявяват богомилството за ерес и срещу богомилите се започва жестоко гонене. За своите идеи богомилите биват хвърляни в тъмници, малтретирани и изгонвани от страната. Въпреки това обаче богомилството не е могло да бъде задушено. През втората половина на XI и в началото на XII век то дава решителен отпор не само срещу феодалния гнет, но и срещу чуждите нашествия. Борбата срещу богомилството е била дълготрайна и мъчителна.”³⁶

Продължителните гонения разгромяват богомилското движение и се идва до шестването на неограничената светска и църковна власт на царедворци и духовници, които довеждат България до робство. “С унищожаването на богомилското движение в средните векове – пише Клинчаров – българската реакция не само убива жизнените сили на българския народ, от които той е имал нужда, за да се брани против похитителите на неговата свобода и национална независимост, но с унищожението на богомилството за дълги години се пречупи кълнът и зарядът на българската култура.”³⁶ Носителите на този светъл заряд от прогресивни идеи обаче бяха смазани, унищожени и пропъдени от българската църква и държава, което стана причина за разрастване на разложението им. По този начин от носител на прогресивни идеи

средновековна България се превръща в изоставаша робска земя, която се сгромолясва под тежестта на своите грешки и изпада в неколковековно робство.

Безпристрастна преценка за обстановката, срещу която реагират богомилите, ни дава историкът Григорий Цамблак в неговото “Похвално слово за Патриарх Евтимий”, където се казва: “Край град Търново се простира една местност, отделена от него само с една река... В тази местност беше храмът на приснодевата Христова майка и Богородица. Ежегодно в него се събираше народът от целия град, заедно с жените и децата. По обичая празнуването траеше осем дни. И когато се стичаха по случай празника и под предлог на моление, те вършеха всякакви нечисти дела, понеже местоположението и пустотата задоволяваха влечението на блудниците и поради това си навличаха божие негодование”.³⁷

За мястото и ролята на богомилите се спира и проф. Димитър Ангелов, позовавайки се на един твърде важен паметник за нашата история, на който досега не бе обръщано достатъчно внимание.³⁸ Става дума за ”Българския апокрифен летопис”, съставен към средата на XI век от неизвестен автор, който е имал за цел да предаде накратко историята на българския народ от най-старо време, представена като смес от православни и богомилски легенди, където българите били представени като предопределен от Бога народ.

Накрая нека се позовем на мнението на Петър Дънов, Учителя Беинса Дуно, относно съдбата на богомилството и падането на България под турско робство, изразено в една от неговите беседи: “Когато изгониха богомилите из България, българският народ падна под турско робство цели петстотин години. Едно време евреите разпнаха Христа, но какво ги постигна след това – две хиляди години робство.”³⁹

Друга съществена простъпка, която трябва да получи своята обективна историческа преценка, е поведението на цар Иван Александър при унаследяване на неговия престол. Въпреки че даваната досега преценка за царуването на този български цар е положителна, не може да се отминат обаче някои негови политически ходове, които имат фатални последици за съдбата на България и изобщо за народите, населяващи Балканския полуостров. Когато цар Иван Александър се възкачва на престола (1331 г.), османците напират на границата на византийските владения в Мала Азия и са пред вратите на Константинопол. Без да си даде сметка за застрашаващата го голяма опасност на нашествениците от Мала Азия, цар Иван Александър лавира между двамата претенденти за византийския престол, като се съюзява ту с единия, ту с другия претендент и с това помага косвено османците по-лесно да разгромят Византия и да се настанят на Балканския полуостров.

Към средата на XIV век мюсюлманските нашественици достигат Мраморно море и стават господари на галиполската крепост Цимпе. С тази придобивка те се настаняват на предмостова позиция на полуострова. Тази ценна военностратегическа изгода те получават от византийския василевс Кантакузин не в резултат на военни действия, а като договорна компенсация за оказаната им военна подкрепа срещу династичните домогвания на Иван Палеолог (1352 г.). Вместо да се организират за съвместен отпор срещу мюсюлманските нашественици, византийци и българи взаимно се обезсилват, като сключват сепаративни мирни договори с османците, след което последните лесно се справят поотделно с едните и с другите. Такъв е случаят през 1363 г., когато цар Иван Александър се споразумява с Мурад II за съвместно нападение срещу Иван Палеолог. Стъпили здраво на Балканския полуостров, османците още на следващата 1364 г. нападат българите. Оттук нататък събитията се развиват в полза на нашествениците, докато се стигне до пълния разгром на християнските народи, населяващи полуострова. Всички, които са влизали в непосредствен военен допир с османците, са получавали реалната представа за тяхната военна мощ, окриляна от необуздан фанатизъм. Имайки предвид това, ние недоумяваме как застрашените Византия и България не виждат грозящата ги опасност. Вместо да се организират срещу нея чрез съвместен отпор, те си позволяват игра с огъня и, разбира се, изгарят в него.

Към всички тактически грешки, които прави цар Иван Александър в своята държавническа дейност, трябва да се прибави и неговият неправилен ход по отношение разделянето на България между двамата му сина. Естествен приемник на цялата държавна власт след смъртта на Иван Александър би трябвало да бъде първородният му син Иван Страцимир. За да угоди обаче на властническите капризи на втората си жена Сара, от която има втори син Иван Шишман, Иван Александър извършва още приживе разделяне на България между тях двамата. На законния престолонаследник Иван Страцимир той дава управлението на Видинската област, а на втория си син Иван Шишман предоставя централната част на държавата като Търновско българско царство. Този акт на разединение на българската държава е предшестван от

самоволното отделяне на българските боляри Балик и Добротица, които се обявяват за самостоятелни феодални владетели в Карвунската област (днешна Добруджа, Балчишко) до Козяк (днешен Обзор). Всичко това улеснява разгромяването на България от османците.

В тази епоха България се сочи като факлоносец на прогресивното начало и една от първите държави в Източна Европа, които след Византия въвеждат християнството като обща народностна религия. За да се избегне влиянието на Рим и да не попадне във властта на Римокатолическата църква, чехите, в лицето на Великоморавския княз Ростислав, се обръщат към Византия да им бъдат изпратени християнски проповедници, които да отбият народа от влиянието на Римокатолическата църква. За такива им били проводени братята Кирил и Методий, които през 862-863 г. утвърждават в Моравско християнството от източноправославен тип. Междувременно русите от Киевска Рус са възприели християнството чрез Византия, но поради езикови различия то им стояло като чужд придатък. Едва когато учениците на братята Кирил и Методий ги обучават на славянската писменост и ги снабдяват с разбираемата за тях славянска църковна книжнина, те почувствали силата на Христовото Слово. Поляците възприемат християнството през 966 г. по римокатолическия обред и минават в лоното на Римокатолическата църква. Като носители и разпространители на Христовото учение между славяните (с изключение на поляците) се явяват българските християнски просветители. А прогресивното начало в развитието по това време на културното човечество се провеждало чрез християнството.

Антиминсът – символ на духовна мисия

След всичко, казано по-горе, нека се върнем към оня текст от “Откровението”, където е описано видението по време на панихидата, извършена в солунската църква “Св. Панагия Лагудяни” на 20 декември 1746 г., където се казва: “Но Всеблагословен Бог во век не враждува – добавя появилата се в църквата млада девойка. – От премногого своя любов към човешкия род Бог пак се смилил, а най-вече от ходатайството на Небесната майка и милостива застъпница на християнския род Пресветая Дева Мария, както и от молитвите на всичките духове праведни, между които първо място заемат тия трима другари, мъчениците Димитрий и Мина (а на третия името е утаено от мене), благоволил да им яви Своя утешителен отговор, че до свършването на числото 153 риби, написани в Евангелието, Всемогуещия Бог ще съкрати дните на турското царство и докрай ще го съсипе. Всесилният ще възстанови ново християнско царство с православен вожд.⁴⁰ А да бъде това в действителност, милостивият Бог по непостижимата Своя премудрост е наредил по необходимост и християните да се обърнат с молитва и покаяние към Него. Заради това, според числото на писаните 153 риби в Евангелието, да направите толкова нови жертвеници, на които да може на всяко място да се пренася безкръвно жертвоприношение за прощаване на греховете, за мира и съединение вярата на християните, чистосърдечно просене помощ и сила от Святога Духа, по-скоро да се обърне и изпълни писанието: едно стадо и един пастир. Нека бъде наченато най-напред в светия град Йерусалим от светяго Сиона, по море, по суша, на всяко място, гдето се поменува Исус Христос, защото и свидетелството Исусово е духът на пророчеството.” След това тримата мъже и девойката станали невидими. След отпуск на божествената литургия разчуло се, че през тази нощ мълния унищожила три турски къщи и живущите в тях и всички думали, че Бог отвърнал на злодейците.”²⁷

В разговора между девойката и йеромонах Теофаний в църквата се вижда как този свещенослужител получава поръчение за направата на сто петдесет и три молебена за опрощаване на извършените грешки и се постави край на робските мъки на многострадалния български народ. С въодушевление и ревност йеромонах Теофаний, без да гледа на преклонната си възраст, се отправя за Йерусалим, където разказва на самия патриарх всичко видено и чуто в църквата “Панагия Лагудяни”. Впоследствие той отива и в Константинопол, за да уведоми тамошния патриарх и да получи съгласието му. След тези разговори той отлитографира сто петдесет и три антиминос, символизиращи Божието благоволение, въздеяние по благодат.

Йеромонах Теофаний предприема дълга обиколка, като отслужва църковни служби, респективно принася безкръвни жертви. Първата служба е станала в гр. Йерусалим на самия ден на Велика събота 1747 г. След това йеромонах Теофаний ходил в Синай, в Александрия, Антиохия, островите Патмос и Кипър и най-накрая след дванадесетгодишно обхождане се връща в Света гора, където предава Богу дух.

“Един екземпляр от тези антиминоси като по чудо Бог запазва за продължение на почнатото дело – освобождението на България – завършва разговора си старият свещеник в църквата “Св. Димитрий Солунски”. – Сега, в тая тържествена за мене минута, с пълно упование на Божия промисъл, аз чувствам някакво улечение на съвестта си и сърцето ми се прелива в едно непонятно веселие ангелско, като те наричам мое любезно чадо в Духа Светаго и ти предавам тоя свят залог – антиминос, – имай го в пазвата си при сърцето си като реликва и знак на Божието благоволение.” “Аз го приех – пише Константин Дъновски, – като целунах ръката му и го скрих в пазвата си. Той, старият свещеник, продължи: “Връчвам ти тоя свети престол Божий за уверение на най-голяма милост в името на Пресветая Троица... В деня на освещаването на тоя свети престол (1746 г.) са произнесени молитви и прилежни прошения за избавление на християнските народи от агарянското иго и за съединението на вярата, и в същия ден Бог благоволил да открие по един божествен начин на молещите се, че Неговото обещание ще се изпълни. И Светителят присъвокупил, че между всички християнски народи Бог храни едно благоволение към най-многострадалното между всички народи славянско племе, за неговото простосърдечие и искреност... Ето това е пътят от Светото провидение, приготвен за това славянско племе.”

Явно е, че в тази втора част от “Откровението” става дума за предстоящото освобождение на България от османско иго, предизвестено в солунската църква “Панагия Лагудяни” още в 1746 г. От текста на “Откровението” проличава ясно очерталата се задача, която се възлага на младия Константин Дъновски, и че тук става дума за Божието благоволение спрямо българския измъчен народ, на който му предстои освобождение.

Не забелязвайки това символично значение на антиминос, някои автори виждат обикновен олтарен предмет и търсят неговото конкретно олтарно използване.²⁰ Така например архимандрит Инокентий Софийски публикува студията “За светия антиминос във Варненската църква “Св. Архангел Михаил”, в която удостоверява, че Константин Дъновски при освещаването на църквата “Св. Арахангел Михаил” във Варна не е използвал антиминос, предаден му в солунската църква “Св. Димитрий Солунски”. От направената проверка в църквата “Св. Атанасий Александрийски” в с. Николаевка (Хадърджа) се установи, че намиращият се в олтара ъ антиминос също така няма нищо общо с антиминос, предаден на Константин Дъновски в Солун.^(VII) В публикуваните от свещеник Константин Дъновски “Спомени” не се съобщава къде и кога той е използвал получения антиминос в солунската църква.²⁰

По времето на нашите възрожденски борби църковните антиминоси освен предназначението им като ритуални олтарни вещи са играели и ролята на отличителни знаци, бележещи патриотично настроените българи, готови да се включат във възрожденските борби. По-будни хилендарски калугери са тръгвали от село на село да обикалят полуострова като манастирски пратеници (таксидиоти), събиращи парични помощи за Атонската обител. Едновременно с църковната си мисия тези странстващи калугери разбуждали националното чувство сред българското население и били първите предвестници за бунт срещу робството. Една част от така събраните пари те предавали за революционни цели. За да маркират патриотично настроените българи, на които би могло да се гласува доверие и да се разбере, че са готови на саможертва в името на националната ни свобода, тези манастирски пратеници са поставяли на видно място в домовете на предани българи по един антиминос. Така антиминосът се превръщал в знак на довереност.

От всичко, което се каза дотук за антиминос, връчен на Константин Дъновски в църквата “Св. Димитрий Солунски”, и случилото се в солунската църква “Панагия Лагудяни”, се вижда, че тук става дума за удостоверяване с мисия.

Делата на Константин Дъновски и Атанас Георгиев-Чорбаджи за независима Българска църква

Константин Дъновски – учител, просветител и свещеник в с. Хадърджа

След връщането си във Варна младият Константин застава в челните редици на възрожденската борба от Варненския край. Той е окрилян от надеждата, че току-що започналата Кримска война ще донесе свобода на българския народ.

Злополучният за руските войски край на войната проваля оптимистичните планове на ентусиазирания младеж. Нещо повече, в село Хадърджа прииждат бежанци-емигранти, настаняват се турци, татари и др. Това принуждава Константин Дъновски да отиде в Балчик, където учителства две години. Той е първият български учител в този град.

Женитба с Добра Атанасова Георгиева

През 1856 г. Константин Дъновски се завръща от Балчик отново в с. Хадърджа. Там продължава да учителства още една година, след което се оженва за дъщерята на Атанас Чорбаджи – Добра. Това е бъдещата майка на Петър Дънов – Учителя Беинса Дуно. Ние не знаем точната дата на рождението ѝ, но ориентировъчно трябва да го отнесем през третото десетилетие на XIX век. Официално в никой административен акт не намираме нещо писано за Добра Атанасова Георгиева. Тя отраства в средата на едно патриотично българско семейство с патриархални традиции, което години наред е невралгичен център на борба за национална свобода и църковна независимост.

На 2 юли 1857г., на 27-годишна възраст, Константин Дъновски бива ръкоположен за свещеник от Варненския митрополит Порфирий.²⁰ Приел духовен сан, той се установява на служба в църквата в с. Хадърджа. По това време в същото село е свещеник и Иван Громов, с когото свещенослужителстват заедно. Стоенето му в селото обаче е твърде краткотрайно, тъй като още същата година бива повикан най-наистина от варненския митрополит Порфирий и бива назначен за енорийски свещеник при църквата “Св. Богородица” във Варна. От този момент започва третият период от живота на свещеник Константин Дъновски.

Изминали са се десетина години, откакто Константин Дъновски бе доведен от вуйчо си във Варна (1847 г.). След този дълъг стаж като учител и близък сподвижник на Атанас Чорбаджи, от когото се е поучил в много неща, сега той е зрял мъж с установен характер и е възведен в свещенически сан. Не му остава нищо друго, освен да се заеме с изпълнението на дадения обет пред стария свещеник в църквата “Св. Димитрий Солунски”.

Градът, в който той започва свещенослуженето си, не е вече онзи, който той бе видял за първи път след преминалия морски ураган над варненското пристанище. Сега той се е разраснал. Настъпили са промени в съотношението на националностите. След Кримската война във Варна и Варненско се засилва притокът на българи от Балкана и от другите краища на Полуострова. Тук намират добър прием много занаятчийски работници и търговци. Придошлите от други краища българи са били по-будни в национално отношение и сега те не само че увеличават, но и раздвижват българското малцинство във Варна. Назрели са добри условия за пламенно раздухване на възрожденските идеи, които се подема с особена сила от всички българи. Естествено това предизвиква съпротива от страна на гърците, гърчещите се гагаузи и турците, които ясно предусещат надигания се борчески български дух. Не като ням свидетел, а като движеща сила отец Константин винаги е стоял в първите редици сред борческата българска интелигенция. Не трябва да се изпуска и обстоятелството, че отец Константин е бил на служба към митрополията и че е трябвало винаги да внимава да не си навлече ненавистта на варненския гръцки митрополит Порфирий. Все пак не може да се допусне, че Порфирий не е забелязвал борческото поведение на отца Константина, но ценейки високо неговите качества, не е правил въпрос, за да не се дойде до конфликтни ситуации и разрыв.

Ето как описва проф. Петър Ников дейността на отец Константин по това време: “Свещеник Константин Дъновски заработил за постепенното укрепване на българщината в град Варна. Той влизал в контакт с най-будните българи и разпалвал у тях чувството за верска самостоятелност и национална свобода. Ползвайки се от благоволенieto на митрополит Порфирий, той почнал от време на време да произнася при службите си в енорийската църква “Св. Богородица” Евангелието на старобългарски език. Възпитателното въздействие на тези прояви в онова смутно време е било от голямо значение за разгаряне на патриотизма и

укрепване на надеждата сред българите. Това обаче не продължило дълго време. Смелостта и дръзновението на отец Константин предизвиква недоволство от страна на варненските гърци и гагаузи, чиито протести достигат до владиката Порфирий. Върховната гръцка църковна администрация знаела за подема на българския дух по другите български земи, но не могла да допусне, че в гр. Варна, който се считал за сигурен и безспорен гръцки център, би могло да се внесе разколнически елемент сред българското население.²¹

Действителността обаче се оказала съвършено друга. Установило се, че в дъното на всички патриотични инициативи на българите тук стои личността на отец Константин. Имало е моменти, когато атмосферата до такава степен се нажежавала, че въпреки покровителството на гръцкия владика Порфирий, отец Константин е трябвало да реши дали да направи концесия със своята съвест, като се отдръпне от обществените си изяви като народен будител и се превърне в обикновен църковен служител, или да напусне службата си. За да излезе от новосъздалата се усложнена обстановка, отец Константин напуска през 1859 г. църковнослуженето си в храма “Св. Богородица” във Варна и се озовава в родното си село Устово.¹⁶ Посрещането му е било необикновено радушно. През дванадесетгодишното му отсъствие в селото са настъпили доста положителни промени. По своето естество и мащаби те далеч не можело да бъдат сравнявани с тези във Варна. Преди всичко тук отсъствал кипещт на действието срещу противодействието.

Като разбрали устовци, че свещеник Константин Дъновски е напуснал службата си във Варна и е свободен, най-настойчиво го поканили за свой свещенослужител. Той обаче отклонява предложението, тъй като в Устово възможностите му за борческа активност са твърде ограничени и оставането му там на практика би означавало бягство от своето призвание.

След кратък престой в родното си село той се завръща обратно във Варна, където бива назначен на административна църковна служба във Варненската митрополия. Това е станало по инициатива на варненския гръцки владика Порфирий, който все още хранил симпатии към младия и енергичен свещеник, разчитайки че ще може с течение на времето да го спечели за фенерската кауза на църквата.

Заемането на новата длъжност от отец Константин съвпада с раздвижването на тягостната атмосфера на българите във Варна и Варненско поради идването на руския вицеконсул Александър Викторович Рачински. Александър Викторович Рачински пристига във Варна през декември 1859 г. Възторжен славянофил и по-специално българофил, той бил добре запознат с борбите на българския народ за национално освобождение.^(VIII) Измежду представителите на европейските държави във Варна отпреди Освобождението Рачински най-подчертано демонстрира своите симпатии към българите и става ярък защитник на българщината, като полага големи старания за охраняване интересите на онеправданите свои еднокръвни братя. Тази негова дейност води началото си още от пребиваването му в Македония.²⁰ С идването си във Варна той поема в свои ръце още по-енергично грижата за цялостната защита на българското население, преследвано от османци, гърци и гагаузи.²⁰

Руският консул Александър Рачински и въвеждане на славянско богослужение

Идването на Рачински във Варна съвпада с отхвърлянето от Иларион Макариополски през април 1860 г. на опекунството от гръцката фенерска патриаршия в Цариград и започването на борбата за независима Българска църква. Това значително облекчило дейността на Рачински и внесло самоувереност сред раздвижените духове на българите.

Рачински установява най-тесни връзки с Атанас Чорбаджи, отец Константин и други български патриоти от Варна. Закрилата на руския представител вляла нова сила и самонадеяност в националноосвободителното движение и подтикнала българите към по-голяма сплотеност при отстояване на техните патриотични интереси. Нещо повече, Атанас Чорбаджи става едно от най-доверените лица на Рачински. За да се види тясната им връзка, достатъчно е да се отбележи, че двамата, преоблечени като обикновени търговци на вълна, пропътуват цяла Източна България, за да съберат сведения за състоянието и теглото на българското население.

С всички средства, с които разполагал, Рачински се опитвал да издейства свещенослуженето в някоя варненска църква да става на старобългарски език. След дълго настояване от страна на Рачински гръцкият

митрополит Порфирий разрешил един път седмично църковнослуженето във варненската църква “Свети Георгий” да става на старобългарски език, за да се черкува руският консул. Тези служби започнали от март 1860 г. и били възложени на отец Константин. За целта владиката Порфирий бил избрал съботния ден, тъй като се разчитало на заетостта на гражданите и се е смятало, че тогава ще има най-малко богомолци в църквата. За голяма изненада на гръцкия владика точно през съботните дни църквата “Св. Георгий” се препълвала с черкуващи се българи, които със затаен дъх слушали боговдъхновеното песнопение на отца Константина на роден език. Това завоевание отец Константин възприема като първа възможност за осъществяването на възложената му мисия от стария свещеник в солунската църква “Св. Димитрий Солунски”.

Друга инициатива, която провежда Рачински, е построяването във Варна на свой семеен параклис, под претекст, че там ще се черкуват той и семейството му. Сведения за този параклис намираме дадени от Георги Димитров в книгата му “Княжество България”, където се казва: “През 1861 г., със съдействието на руския консул във Варна Рачински и със средствата на вдовицата на убития в Руско-турската война от 1828-1829 г. генерал Воронцов, се построява в дома на руския консул параклис, където се е служело на старобългарски.”

Отец Константин в едно свое писмо пише за Александър Рачински следното: “В 1860 г. дойде някой си Рачински за консул в гр. Варна, който направи обиколка по селата (*придружен от Атанас Чорбаджи, за която обиколка стана дума по-горе, б. а.*), запозна се и с мен. От дума на дума му загатнах, че в морето на местността между манастирите “Св. Димитрий” и “Св. Константин” лежи потънала камбана. Той взе всичко присърце, повика няколко рибари, та отидоха на казаното място и извадиха камбана, която тежеше около 14 пуда. Между това Рачински се научи от мене за всичките ми случайности в Солун. През зимата си отиде в Русия. През март на същата година дойде с всички принадлежности за обзавеждане на църковен параклис и на 12 април 1861 г. биде отворен и осветен този параклис на името на “Свети Никола” архиепископа Мириклийского Чудотвореца, в домът на Залъмоглу, където живееше и самия той.”

От горните сведения се вижда тясната връзка и сътрудничество между Рачински и отец Константин, в резултат на което се получават конкретни придобивки за българите във Варна.

Писаното в горесцитираното писмо относно руския параклис се покрива с изследването на проф. д-р Петър Ников, където се казва, че през втората половина на 1860 г. Рачински заминал за Петербург, за да издейства построяването във Варна на руска църква и при нея – българско училище. По този въпрос той сондира мнение и със самия руски император. Поради противодействието на гърците обаче могло да се осъществи само създаването на руски параклис при консулството. Той бил осветен от свещеник Константин Дъновски и други двама свещеници през април 1861 г.¹⁸

Допълнителни подробности за същия параклис и за намерената в морето камбана четем в “Известия на Варненското археологическо дружество” следното: “В параклиса на руския консул А. В. Рачински, в бившия дом на х. Кости Залъмооглу, където се отслужва литургия на старобългарски език, е била поставена камбаната, която по показанията на свещеник Константин Дъновски била намерена в морето близо до местността “Свети Яни” (“Чатал таш”), между манастирите “Св. Константин” и “Св. Димитрий” в Евксиноград. Камбаната е била от параклис на някогашен гръцки кораб, обикалящ през време на гръцката завера (1821 г.) бреговете на Черно море. Настигнат в местността “Св. Яни”, турското правителство заповядало потапянето на кораба.”²⁰

Свещеник Константин Дъновски вероятно е виждал в извадената от морето камбана символ за разбуждането на българското национално съзнание. Същата камбана бива поставена в новооткрития параклис. Камбаната като символ на разбуждане на народното съзнание в борбата за свобода се използва по-късно от Христо Ботев, който наименува редактирания от него сатиричен революционен вестник “Будилник”.

Характерно за този случай е и обстоятелството, че идеята на отец Константин за насочване вниманието на руския консул към камбаната и нейното изваждане от морето (според писмо на отец Константин до Мария Казакова) е станало под въздействие на случайно хрумване и че посоченото място, където тя лежала, му е било подсказано по някакъв чудноват начин. Изваждането на камбаната отец Константин си припомня 45 години след тази случка. Писмото до Мария Казакова по горния повод носи дата 6 септември 1906 г.

След откриването на параклиса по настояване пак на Рачински митрополит Порфирий дава съгласието си църковнослуженето в манастира “Св. Димитрий” в Евксиноград, недалеч от Варна, да се извършва на старобългарски език. Тези църковни служби се изнасяли от отец Константин всеки празник. Тук се стичали много българи от Варна и околните села. След църковния отпуск черкуващите се българи, заедно с Рачински и отец Константин, се събирали и обсъждали вълнуващите ги въпроси около националната и църковната борба на българите.

Дейността на Рачински във Варна раздвижила по-будните българи. Тя би могла да продължи дълго, ако не бе възникналият конфликт между Рачински и Георги Сава Раковски по повод на изселването на български емигранти от Румъния в Русия. Рачински е съдействал за изселването на българи в Русия, срещу което се противопоставил енергично Раковски.⁴¹ Това става причина руското правителство да го отзове от България през 1861 г. Въпреки че престоят на този голям приятел на българите е бил твърде краткотраен, той е оставил дълбока следа в съзнанието на варненските българи с личния си пример и им е показал, че няма място за отчаяние и пасивност, и че всичко може да се постигне с настойчива борба. Раздвижването на българите под влиянието на този енергичен човек не е преставало да дава своето отражение дълго след неговото отпътуване за Русия.

Провъзгласяване на независима Българска църква и духовният живот във Варненска област

Но нека се върнем малко назад, тъй като пропуснахме да отбележим едно епохално общонационално събитие.

Решаващ фактор за нов революционен подем всред българските възрожденци е отделянето на Българската национална църква от гръцката патриаршия. На 3 април 1860г., Великден, Иларион Макариополски провъзгласява в Цариград независимостта на Българската източноправославна църква. Този революционен акт обнадеежда всички българи и особено тези от Варна и Варненско. Като първа изява на солидарност към делото на Иларион Макариополски патриотичните българи от Варненско само един месец след това събитие (на 11 май 1860 г.) учредяват първата българска училищна община във Варна.

Последвалите след този момент събития във Варна са описани от Иван К. Радов по следния начин: “Варненските българи, след съставянето на общината си, намислили да купят някоя къща, която да им служи за училище и за параклис. Като такава намерили къщата на Ченгене Махлеси, на която в горния етаж смятали да открият училище за децата, а долния да превърнат в параклис, където да се черкуват варненските източноправославни българи.

След като купили къщата, варненци са условили за първи български учител някой си Константин Арабаджиев. На долния етаж започнали да правят преустройства за параклис, който наименовали “Св. Архангел Михаил”. Като разбрали това, гръците започнали да доносничат пред турското правителство за закриването както на училището, така и на църквата. С това се започнала открита борба между българи и гръци.

По това време дядо Атанас Чорбаджи се готвел да замине за Цариград като представител на варненските българи по църковния въпрос. Преди да отпътува обаче, той решил, в споразумение с варненските първенци х. Рали, Сава Георгиевич, Велизар Христов, Андрей Хастарджиев, Климентов, Тюлев, Андон Недялков, Кюркчи Коста, Георги Попов и др., да свика събрание в село Хадърджа, където да поканят и първенци от околните села, за да се занимаят с националната и църковна борба на българите. Трябвало да се получи тяхното съгласие и подкрепа за организирана борба срещу елинизма и категорично да се откажат от гръцкия владика и цариградската фенерска патриаршия. Едва след това той искал да замине за Цариград, като отнесе на ръка тяхното решение.

Събранието станало на 21 май 1860 г. в с. Хадърджа при извора Хърлята, под една вековна круша. На събранието присъствали първенци от цялата околия. То се председателствало от дядо Атанас Чорбаджи, а писар (секретар) бил свещеник Константин Дъновски, който съставил протокола. Последният имал приблизително следното съдържание: “Днес, 21 май 1860 г., ние, долуподписаните първенци и старейшини от селата Девня, В. Козлуджа, Хасърджик, Караач, Юшенлий (Ботево), Кумулджа (Крумово), Суджаскьой, Гевреклер, Гюндоуду, Чътма и Куюджук, събрани да размислим по църковния въпрос и по примера на

нашите цариградски българи, от днес нататък се отказваме от гръцката патриаршия и нейните изповедни владици и занапред нашите свещеници ще споменават в божествената служба името на българския свещеноначалник Макариополския Господина Илариона в Цариград и всичките черковни работи, като венчаване, вула и други, ще се издават в негово име. За всичко гореказано се подписваме.”

Следват подписите на представители на дванадесетте села, включително подписът и на Атанас Чорбаджи, като представител на с. Хадърджа.²²

Дейност на Атанас Георгиев в Цариград

На 24 юли 1860 г. се състояло друго събрание, в което присъствали първенците и от околните села и градове – Провадия, Добрич и Балчик, на което събрание дядо Атанас Чорбаджи съобщил решението от 11 май 1860 г. и на 21 май същата година. Всички присъстващи единогласно приели съставения в с. Хадърджа протокол и се присъединили към него, като упълномощили дядо Атанас Чорбаджи да отиде в Цариград, за да го връчи лично и да говори от името на българите от Варненския санджак (окръг), че те всички се отказват от гръцката патриаршия и се присъединяват към възглавяваната от Иларион Макариополски Българска народна църква. В това събрание се решило да се помоли турското правителство да издаде ферман-разрешително за откриването във Варна на българско училище и българска църква.

След като получил тези пълномощия, дядо Атанас Чорбаджи се отправил за Цариград, където остава да работи за отстояването на българските народностни интереси до края на живота си. За отбелязване е, че пребиваването му в Цариград е станало на собствени негови разноски, въпреки че е бил на обществена служба.

Първата акция на Атанас Чорбаджи в Цариград е била да поднесе лично на Иларион Макариополски молбата на варненските българи до Високата порта за откриването на българско училище и църква във Варна. За радост на всички в скоро време от Цариград се получил разрешителният ферман, което изненадало неприятно гърците и гагаузите гъркомани във Варна.

Заминаването на Атанас Чорбаджи в Цариград и личното му активно участие в центъра на черковно-националната борба на българския народ срещу гръцката фенерска патриаршия съвпада по време с второто заточение на Иларион Макариополски в Мала Азия. Оказало се, че Атанас Чорбаджи бил в Цариград точно тогава, когато е имало нужда от нови, ентусиазирани патриотични българи, които в отсъствие на Иларион Макариополски да продължат борбата с неотслабваща сила.

С не по-малка енергия и настойчивост се водила същата борба и във Варненско от отец Константин. Българската училищна община във Варна се превърнала в естествен национален център на българщината в североизточния край на полуострова. Въпреки че отец Константин не фигурирал официално като неин член, тъй като все още работел в гръцката митрополия, той е бил вдъхновителят на всички родолюбиви инициативи на българите във Варна и вземал най-активно участие в осъществяването им.

Успехът на варненските българи обаче не е бил пълен, защото турските власти признавали не народностите, а църквите, или по-точно казано, народностите са били представлявани в лицето на тяхната църква и на църковните им водители. Тъй като българите християни от Варна са се представяли официално от гръцката цариградска патриаршия, последната винаги ги е злепоставяла пред турските власти. Варненският гръцки владика, като представител на варненските православни граждани, продължавал да бъде официален представител на варненските българи. Фактическото положение на нещата обаче било съвсем друго. С пробива, направен от Иларион Макариополски в Цариград и отделянето на Българската църква от Вселенската гръцка патриаршия, настъпва съществена промяна в църковното служение на българите. До този момент всички християни, независимо дали са българи, или гърци, се черкували общо в гръцките църкви, като всички църковни треби – кръщения, сватби, погребения, панихиди и други – се извършвали на гръцки език от гръцки свещеници. След отделянето на Българската църква от фенерската гръцка патриаршия всички църковни служби, за които става дума по-горе, както и самата черковна литургия се извършвала в новоорганизираните български църкви на старобългарски език. Точно тук, при тази важна стъпка във Варна

и Варненско отец Константин повече от всеки друг е дал своя неоценим принос за повдигане на народностното съзнание на българите. При това трябва да се има предвид, че той е действал сам, без да има близката подкрепа на Атанас Чорбаджи, който по това време е бил в Цариград.

Отделянето на българите християни във Варна от фенерската цариградска патриаршия допринесло твърде много за повишаване на самочувствието им и способствало за подемането с по-голяма сила борбата за национална политическа свобода от османско иго. Изобщо важна предпоставка за повдигане революционния дух и вдъхване вяра за победа в борбата срещу политическия гнет на османците е изиграла извоюваната църковна независимост.

Раждане на Петър – син на свещеник Константин Дъновски

На 30 ноември 1864 г. почива варненският гръцки митрополит Порфирий. Непосредствено след неговата смърт отец Константин напуска службата си във варненската гръцка митрополия и по този начин си развързва окончателно ръцете от всяка чужда опека. Оттук нататък отец Константин се възправя с целия си духовен ръст срещу гръцкото духовенство.

Годината 1864 е забележителна за отец Константин и поради това, че на 11 юли му се ражда син, когото кръщава с името Петър.^(ix) Впоследствие този негов син става глава на Всемирното Бяло Братство в България, известен между последователите като Учителя Беинса Дуно.

Тук искаме да отбележим, че Учителя Беинса Дуно се ражда десет години след описаната по-горе среща в солунската църква “Св. Димитрий Солунски”. От друга страна, раждането на Учителя Беинса Дуно става хиляда години след въвеждането на християнството от цар Борис I като официална религия в България.

Въпреки многото трудности и спънки в борбата срещу елинизма и османските поробители, отец Константин все по-ясно вижда своето място и все по-пълно заема своя пост на възрожденец за верска и национална свобода. Отец Константин се нагърбва с все по-големи и отговорни дела, които го ангажират цялостно и го поставят в центъра на всички народностни дела.

В първите дни на месец януари 1865 г. варненските първенци поканват отец Константин за свой пръв български варненски свещеник.²¹ С готовност и ентузиазъм той се отзовава на поканата, като започва свещенослужение във Варна, в което съзира своята мисия.

Кончината на Атанас Георгиев-Чорбаджи в Цариград

Същата година българите във Варна и Варненско трябва да преживеят една голяма загуба. След тежък и всеотдаен труд за българската църковна независимост дядо Атанас Чорбаджи оставя своите кости в Цариград. Като верен войник на своя пост той не напуска Цариград по време на чумната епидемия през 1865 г., на която става жертва. Погребан е в цариградските гробища в местността Егри Капу на 20 юли 1865 г.

За да характеризираме дейността на Атанас Чорбаджи и общественото мнение за него, ще приведем писаното през 1895 г. в списание “Паметник”, където се казва: “По време на черковния въпрос, когато от всички наши по-главни градове се изпращаха представители в Цариград, намери се дядо Атанас Чорбаджи от с. Хадърджа, избран от Варненско, да отиде в Цариград и на свои лични разноски в продължение на пет години да представлява българите от Варненско, без да бъде честит да дочака разрешението на въпроса. Нашите тогавашни вестници не знаеха как да се изхвалят пред света с този уважаван старец. Целият български народ произнасяше с възторг неговото име...”²²

В книжка VI от 1895 г. на същото списание Илия Р. Блъсков, като послеслов към специално посветената статия за живота и делото на Атанас Георгиев Чорбаджи, пише: “Няма ги вече тия стари сили като дядо Атанас Георгиев Чорбаджи и надали нашето общество ще види някой път такива старци, които да заслужат уважението си между младите...”

Професор д-р Петър Ников в спомените си за Атанас Чорбаджи предава мнението на варненско-преславския митрополит Симеон, като пише: “Атанас Чорбаджи беше буден и пъргав човек, облечен във френски дрехи и с турски чизми до под коленете. Обстоятелството, че той остава да действа в Цариград в помощ на Българската патриаршия и не я напуска дори и по време на чумата, както това сториха другите представители на българските епархии, показва, че той е човек, въодушевен от месианското дело, на което посвещава живота си.”²¹

Константин Дъновски – първи български свещеник във Варна

В самото начало на 1865 г. по инициатива на отец Константин варненските българи свикват събрание в търговската кантора на Сава Георгиевич, където обсъждат начина, по който да проведат цялостното разрешаване на църковния въпрос във Варна.¹⁸ След задълбочено обмисляне те решават да отправят аргументирана молба пред турското правителство, а след това и пред гръцката цариградска патриаршия за откриването на собствена църква, в която богослужението да се води на старобългарски език. Тази им молба завършвала с предупреждението, че ако не бъде уважено искането им, те са готови да осуетят посрещането на новия варненски владика и да обсебят за свои нужди някоя от гръцките църкви във Варна. Така съответната ултимативна молба, подписана от първенците на петдесет-шестдесет села от Варненския санджак (област), бива изпратена в Цариград.

На 10 февруари 1865 г. група ентузиазирани варненски младежи доверяват на отец Константин, че възнамеряват да завземат с пристъп гръцката църква “Св. Георги” и търсят неговото одобрение и сътрудничество.⁴² По това време отец Константин се среща с току-що пристигналия в града стар български свещеник отец Наум от Охридския манастир “Св. Наум”, на когото разказал какво възнамеряват да направят варненските българи. Охридският свещеник не одобрил тази им постъпка, като го посъветвал, вместо да предизвикват гърците и техните църковни власти, които естествено ще реагират на постъпките им, по-добре би било без много шум, но с твърда решимост да приспособят за българска църква долния етаж на българското училище и да започнат отслужването на църковни служби на старобългарски. Тази идея била възприета от отец Константин и той се заел енергично за нейното осъществяване. Предложението било подкрепено и от патриотично настроените български граждани. Без да подозират гърците, отец Константин спечелва на своя страна и турския мухтар (кмет) на Варна Ибиш Ефенди, който дал своето мълчаливо съгласие.

На 13 февруари 1865 г. отец Константин отива в с. Хадърджа, за да вземе от тамошната църква най-необходимите черковни принадлежности – икони, свещници и пр., които същия ден по мръкнало били донесени във Варна. Същата нощ бил приспособен за църква долният етаж на българското училище.

Откриването на новата българска църква се проектирало да стане на 14 февруари 1865 г. от отец Константин. Всичко било готово за изнасяне на неделната празнична литургия на старобългарски език. Поради възникнали опасения у някои български първенци този тържествен акт бил отложен. Въпреки това на неделната литургия на 14 февруари 1865 г. в същото помещение отец Константин извършил водосвет в присъствието на много българи и прочел на старобългарски език “Часовете”. На вечерната служба пред много народ същият свещеник изнесъл изцяло църковната служба на старобългарски.

Пробивът бил направен. Гърците и гагаузите-гъркомани незабавно започнали да негодуват срещу дръзката постъпка на отца Константина. Гърците направили интриги пред турските власти във Варна, като настоявали да се забрани църковнослужението в новоприспособената църква “Св. Арахангел Михаил”. Оплакванията им обаче не дали никакъв резултат, тъй като отец Константин бил уредил предварително въпроса с Ибиш Ефенди. Тогава гърците отнесли оплакванията си до цариградския патриарх.

Държанието на турските управници във Варна окуражило българите и на 17 февруари 1865 г. в новата църква “Св. Арахангел Михаил” била отслужена редовна тържествена литургия пак от отец Константин, съвместно с още двама други български свещеници.^(X) Литургията била проведена изцяло на старобългарски, като в нея вместо името на гръцкия патриарх се споменавало името на Иларион Макариополски. По този

начин отец Константин, който бил първият учител във Варненско, станал и първи български свещеник във Варна.

По-подробно перипетиите по откриването на първата българска църква във Варна са разказани от самия свещеник Константин Дъновски в неговите “Спомени”.²⁰ Още по-драматично тези събития са предадени в писмото на варненския първенец и непосредствен участник в тези събития Рали х. П. Маврудиев, адресирано до Петко Р. Славейков, писано два-три дни след тези събития.

С факта на официалното откриване на църквата “Св. Арахангел Михаил” се скъсва с гръцката духовна опека на цариградската фенерска патриаршия над българското население във Варна. Този революционен акт на варненци, разбира се, не е могъл да бъде отминат безнаказано от гръцка страна. В това отношение отец Константин, който вече бил напуснал окончателно варненската гръцка митрополия, поел върху себе си цялата отговорност. Излагайки се на редица опасности, които той посрещал с твърдост и такт, успял да обезпечи на варненските българи църковна независимост. С това отец Константин фактически започва да изпълнява функциите на областен духовен глава и застава начело на всички църковни и битови дела, свързани с българите и българщината във Варна и Варненско. Тази дейност на отец Константин съвпада с идването във Варна на новия гръцки митрополит Йоаким.

Духовната просветителска дейност на Константин Дъновски

Период до Освобождението

Основният документ, който характеризира отец Константин като глава на българските възрожденци от Варненско, е официалната писмена кореспонденция на гръцкия митрополит Йоаким във Варна, адресирана до гръцката фенерска патриаршия в Цариград през периода от 1865-1873 г.²¹

Свещеник Константин Дъновски, като председател на българското църковно и училищно настоятелство във Варна и като глава на националната Българска православна църква, поел в свои ръце властта и представителството на българщината в града и околията. Всичко това възбудило гнева и злостната реакция на гърци и гагаузи-гъркомани. Гърците се запретнали да обезвредят “самозвания” български свещеник, а митрополит Йоаким подготвял отстраняването му от Варна и изпращането му на заточение в някой от светогорските манастири. Във връзка с тези планове варненският гръцки владика пише до цариградската фенерска патриаршия следното: “Умолявам Негово Святейшество да благоволи и издейства височайша заповед за отдалечаването на тоя служител (свещеник Константин Дъновски) в някои от светогорските манастири. С това ще се премахне най-главното зло и ще се обуздаят другите.”²¹

Без да обръща внимание на доносите и обструкциите, преодолявайки всички пречки, отец Константин продължавал неуморно своята дейност.

На 15 август 1866 г. във Варна се събират на събор под председателството на отца Константина всички български свещеници и селски първенци от епархията, в който събор е бил изработен и приет “Привремений законник”. Този законник поставя Варненската църковно-училищна община начело в целия санджак (област), а нейният председател – в случая отец Константин – за неин църковен глава. Документът уреждал правата и задълженията на свещениците от епархията и отношенията на градовете и селата към новата българска църковна община. Така била създадена една стройна централизация на народностната българска верска общност, тъй необходима за случая. Всичко това утвърдило отец Константин не само като борец, просветител и свещеник, но и като талантлив административен вдъхновител и ръководител на всички родолюбиви инициативи в този край. Неуморно той обхождал селата на цялата епархия, като уреждал църковните им дела, освещавал нови храмове и ги присъединявал към българската църква.²¹

По личните признания на варненския гръцки митрополит Йоаким отец Константин се е бил превърнал в “глава на варненските и околни българи”²¹, а в едно възторжено писмо, отправено до поп Захария от с. Аврен от 1866 г., отец Константин бил окачествен като “наш деспот ефенди български”, което означавало, че му е гласувано доверие, като му се давало възможност да обладава голяма власт и разпоредителство в неговите ръце²¹.

Безспорен документ за голямата дейност, която провежда отец Константин в църковно и културно-просветно отношение сред българите от Варна и Варненско, са докладите и изобщо кореспонденцията, които варненският гръцки владика Йоаким води с гръцкия патриарх в Цариград. Там е предадена много релефно борбата между двамата църковни дейци и е охарактеризирано делото на отец Константин като водач и защитник на българското население от този край.

Изнесеното в тези доклади от варненския гръцки митрополит придобива още по-висока цена и поради това, че същият гръцки митрополит малко след това бива избран за вселенски патриарх на източноправославната гръцка църква под името Йоаким III. Оригиналите на тези доклади, съставляващи кореспонденцията от 142 листа в размер 40/25 см. се съхраняват в архива на Варненския археологически музей под сигнатура ССІ XXXVI. По-долу ще направим само няколко извадки от тези доклади, за да характеризираме как варненският гръцки владика Йоаким преценява дейността на отец Константин. Тук трябва да имаме предвид, че преценката се дава от човек, който се мъчи да оклевети дейността на българския възрожденец свещеник Константин Дъновски.

В доклада си от 13 април 1865 г. варненският гръцки митрополит пише: "... Десет дни преди пристигането ми тук превърнах една стая на своето училище в параклис, в който свещ. Костандий (*навред в тези доклади свещеник Константин Дъновски се именува като свещеник Костандий*) от едно село, по произход българин, поменува в литургията името на Илариона".²¹

В доклад от 7 ноември 1866 г. същият владика пише: "Свещеникът Костандий, за когото преди една година писах на църквата, е вече глава на тукашните и околните българи."²¹ В друг доклад от 28 февруари 1867 г. митрополит Йоаким пише: "Главно от преди години, а систематически от пристигането ми тук, тукашните многобройни първенци и братя в Христа българи, заедно с един свещеник на име Костандий съставили в града друга суверенна църква, като вършат всичко онова, което божествените и свети икони отдават на каноническия кириарх. Както в митрополията, така и те в църквата си се събират на редовен съвет под председателството на казания свещеник, с когото разглеждат всички работи на българите – духовни и други... От около 90 села, канонически подчинени на Варненската (гръцка) епархия, едва около десет, обитавани чисто от гърци, признават светата (гръцка) митрополия, а останалите не ъ се подчиняват, при това много от тях вършат това против волята си. Този духовен предстоятел (*свещеник Константин Дъновски, б. а.*) управлява целия клир на неподчиняващите се села, църкви, училища и всичко обществено на тези християни. Той назначава и размества свещеници, учители и подобни, съди съпругески спорове, издава разводи, дава позволителни за брак, падахурси, освен това осветява църкви, събира безпрепятствено владищината, за което бе свикал през лятото т.г. едно общо събрание от свещениците и първенците на българските села..."²¹

В доклада си от 13 април 1865 г. същият митрополит пише: "Свещеникът на параклиса (*т.е. свещеник Константин Дъновски*) действа твърде безсрамно и скандалиозно и докарва общо разбунтуване на духовете на едни против реда в църквата, а на другите – против нас."²¹

В друг доклад от 7 ноември 1866 г. същият митрополит пише: "Към средата на август тукашните първенци българи поканиха и събраха общ събор от свещениците на своите села и от чорбаджиите, на които след разисквания се приело уреждането на свещеническите права, преместването им от едно село в друго и прочее... От началото на септември т.г. свещеник Костандий, предстоятел на българската църква, ...събирал пари, които щял да употреби за уреждането на тукашното си незначително училище и кой знае за какво друго..."²¹

Каква роля е играел по това време отец Константин се вижда и от други документи. Така например първенците на с. Гюн-Доуду, Варненско, на 13 октомври 1865 г. са отправили до ръководството на варненската българска църква "Св. Арахангел Михаил" следната молба: "Подписаните селяни от селото Гюн-Доуду молиме българската черква във Варна, която знае, че сме се отделили от гръцката патриаршия и сме в мезаза, молиме българското общество да представлява селото при Хюкюмата за всичките ни работи и признаваме българската черква във Варна за наша майка, та да ни варди в духовните ни черковни работи."²⁰

Все в този смисъл отец Константин започва да играе почетната роля на "деспот ефенди български", т.е. като автономен български разпоредител.²¹

С течение на времето турската власт, като преценявала целесъобразността на битовите мероприятия и инициативи, предприемани от Варненската българска църковна община, започнала да им съдейства и да ги

подпомага. Онова, което в близкото минало се вършило за охраняване правата на българите и българщината във Варна и Варненско от Атанас Чорбаджи, сега изцяло минало в ръцете на отец Константин.

С разрастване функциите на Варненската българска църковна община се налагали по-големи разходи, поради което настъпили финансови затруднения. Търсейки изход от това положение, решило се начело на Варненската българска църковна община да застане лице с по-висок духовен сан, чийто авторитет да импонира на българите и да ги стимулира към по-големи парични помощи. През септември на 1867 г. свещеник Константин Дъновски се оттегля от председателския пост и се озовава в с. Хадърджа. На негово място Иларион Макариополски изпраща от Цариград архимандрит Панарет. Въпреки че тази незаслужена с нищо смяна засегнала честолюбието на отец Константин, той не престанал да се интересува и да се грижи за българските християни от Варненската епархия като за свои чада. Нещо повече, разполагайки с повече свободно време, сега той е имал възможност да се включва в по-широк кръг помощни и патриотични инициативи.

Не е безинтересно да видим преценката на Георги Сава Раковски за дейността на отец Константина. В една дописка, отпечатана в бр. 9 от 27 януари 1868 г. на вестник “Македония”, излизащ в Цариград, е писано: “Един пътник, който се намирал през първите дни на януари 1868 г. във Варна, съобщава впечатленията си и някои подробности за българите във Варна.” Като описва подробно тържественото празнуване на Богоявление и похвалва родолюбивите българи, в дописката се казва: “Попитам за предишния им църковен предстоятел, отца Константина, къде и защо го няма. Казаха ми, че бил в с. Хадърджа, отстранен, защото били го удирили (обвинили), че бил уж в споразумение с униатската (католическата) цариградска църква и се стараел да вмъкне в униатство Варненската епархия. Мене ми много докривя затова, защото никога не ми се щеше да чуя таквояк нещо за този българин, който аз познавах отнапред за родолюбив мъж...”

Действително по това време свещеник Константин Дъновски е бил напуснал председателството на Варненската българска църква и община и се намирал в с. Хадърджа, но не по причини на родоотстъпничество, а по финансови съображения, които изложихме по-горе. Явно е, че пишещият дописката за вестник “Македония” не е бил правилно осведомен или е бил личен неприятел на отец Константина. Никой честен българин от Варна и Варненско не би могъл да допусне да падне и най-малка сянка на вероотстъпничество от страна на отец Константин. Точно обратното, той е бил винаги и си остана до края на живота си ревностен източноправославен свещеник. Ние се позоваваме на цитираната по-горе дописка, за да покажем, че съставителят на дописката – Георги Сава Раковски, е имал високо мнение за отец Константина. Действително тази дописка е анонимна и не е подписана от никого, но върху нея се спира Георги Димитров, автор на “Княжество България”, който в “Известия на Варненското археологическо дружество” пише: “От стила на писаното в цариградския вестник изглежда, че пътникът, автор на тази дописка, непременно трябва да е бил Георги Сава Раковски; то се доказва и от идеите и духа, с който е писано.” Не за първи път Георги Сава Раковски скрива себе си зад някой анонимен “пътник”. Та нали пак същият автор, като “Горски пътник”, кръстосва България надлъж и шир.²⁰

Отец Константин Дъновски прекарва в с. Хадърджа две години и няколко месеца и бива наново повикан във Варна да поеме стария си пост като ръководител на Варненската българска църковна община. Оказало се е, че и архимандрит Панарет се е сблъскал със същите трудности от финансов характер и не е могъл да направи нещо повече от онова, което се е вършило дотогава от отец Константина. Освен това между архимандрит Панарет и Варненската българска община възникнали някакви недоразумения, което предизвикало неговото отзоваване през март 1870 г. По предложение на Иларион Макариополски председателството на общината било наново възложено на свещеник Константин Дъновски, който продължил с още по-голяма ревност да се грижи за варненските българи.

В началото на 1870 г. отец Константин бива избран от Варненската епархия като делегат на Народния църковен събор на българите в Цариград.

От началото на 1871 г. отец Константин организира във Варна ученическото дружество “Просвещение”, открива подписка за издигане здание за девическо училище и осъществява маса други родолюбиви инициативи. Като логически завършек на неуморната дейност на отец Константин е образуването на Варненско-Преславската епархия, за митрополит на която бил ръкоположен на 2 декември 1872 г. архимандрит Симеон.

На 17 март 1873 г. варненските българи издигнали за председател на епархийския смесен съвет отец Константина.

От 1876 г. отец Константин започва да служи и в параклиса при руското консулство във Варна. Участието му като инициатор на всички родолюбиви дела на българите от Варненско, както и тесните му връзки с руското консулство във Варна, му навличат големи неприятности. Още в началото на Руско-турската война (1877-1878) той бил задържан от турците като опасен за властта човек. Повод за затварянето му е било обвинението като отявнен русофил и свещенослужител в параклиса на руското консулство. Изправен пред военен турски съд, той едва не бил обесен. Положението му било значително усложнено и поради отправените атаки срещу него от страна на варненските гърци и гагаузи. Благодарение намесата и застъпничеството на холандския консул във Варна, чиято съпруга по народност била руския, отец Константин останал жив. С навлизането на руските войски във Варна той бива освободен от затвора, където прекарал седем месеца.

Период след Освобождението

След освобождението на България отец Константин застава начело на смесения епархийски съвет. От този му пост той се отдава на обществена дейност за уредба на народностните работи в епархията.

Отец Константин е живата история на патриотичните борби за верска свобода на будните българи от Варна и Варненско. Той винаги е бил в първата фаланга на всяка инициатива, вдъхновяван от месианската му поръка, която навремето си през 1854 г. получава в солунската църква “Св. Димитрий Солунски”. С будна съвест и борчески дух той води неуморна борба срещу елинските фанариоти и се бунтува срещу османските насилници. Отец Константин доживява и вижда плодовете на своята борба – освобождението на българите от Варна и Варненско от фанариотски гнет и политическо освобождение на българския народ от османско иго.

След освобождението на България отец Константин продължава неотклонно да работи за издигането на българите от Варна и Варненско в духовно и културно отношение. Последните няколко години от своето свещенослужение отец Константин прекарва в Нови Пазар. През 1898 г. там го заварва неговото пенсиониране, където остава да живее до към началото на 1901 г. Тясно свързан с миналото на Варна, той се завръща отново в този скъп за спомените му град. Междувременно почива неговата съпруга Добра. Останал самотен, той превръща живота си в единичество, за какъвто живот си е мечтаел от младини.

Във Варна той се настанява да живее в една малка стая към свещоливницата до сградата на храма “Св. Богородица”. Сега той е пак в непосредствена близост до мястото, където преди повече от половин век се бе включил в църковното свещенослужение, от което черпи сили и вдъхновение. През последните години от живота си той решава да се уедини напълно от света, като се премества да живее в една малка таванска стаичка на варненския храм “Св. Арахангел Михаил”, където през 1865 г. пръв бе отслужил на старобългарски език църковна литургия. Вдясно от входа на църквата малка дървена стълба отвежда до неговото жилище, което е типична килия от някой малък стар манастир. В ранните часове на деня, още преди изгрев, с молитви и песнопения от своята килия той посреща всеки нов ден. След това слиза на утринна молитва в църквата, за да завърши деня си с вечерната храмова молитва. Така всред молитвено себевгълбяване се нижат пред неговото съзнание преживените героични подвизи и преодолените препятствия, които дават смисъл на неговия полувековен борчески живот. Какъв красив залез на възбунтувалата се срещу човешките неправди съвест, която вижда плодовете на своя житейски път!

Измежду качествата, които притежава отец Константин, заслужава да бъде подчертана неговата музикалност. Още в началото на настоящия труд беше казано, че родопчани са известни със своята музикалност. Обучен на църковнославянско пеене, младият Константин Дъновски привлича вниманието на владиката върху себе си чрез своя глас, когато като доброволен певец от клира приглася на свещенослужението в църквата “Св. Богородица” във Варна. Това става причина да бъде поканен от тогавашния варненски владика на служба в църквата. Неговата музикална ерудиция в стила на църковнославянското пеене е изявена в аранжираната от него църковна песен “Ангел вопияще”, поместена на стр. 218 в “Псалтикиен воскресник” на поп Манаси Тодоров, издаден през 1914 г. в София. Трябва да се отбележи, че при това тази църковнославянска песен се счита като шедьовър на източноправославното

църковно песнопение. По-късно тя е включена като последна заключителна песен на цикъла “Старинни български песнопения”, изпълнени от вокалния състав “Иван Кукузел Ангелогласният”, с художествен ръководител Таня Христова, записан на грамофонна плоча под № ВХА 1334 от издателство “Балкантион”.

Последната обществена изява на отец Константин е възложената му от българското правителство помощна благотворителна акция, която той оказва на населението в Македония по време на Балканската война (1912-1913). Макар и на преклонна възраст отец Константин намира сила да приеме предложената му от българското правителство почетна длъжност да раздаде парични помощи на бедстващото българско население в новоосвободените земи през Балканската война. За помощници в своята мисия отец Константин привлича Стою Н. Шишков и Георги Попконстантинов, а като охрана взема Крум Савов, фотограф от Асеновград.

Отправяйки се за изпълнението на възложената му задача, той минава за последен път през родното си село Устово, където пътят му гостува на устовския свещеник Атанас Келпетков. За тази среща ми разказа стария устовски учител Петко Попов Келпетков, син на устовският свещеник Атанас Келпетков. С радост този учител си спомни за посещението на отец Константин в Устово през 1913 г. По време на пребиваването си в Устово отец Константин оставя незаличими спомени сред домакините. Въпреки че от тази среща се бяха изминали почти шестдесет години, старият учител дядо Петко, с когото пишещият тези редове разговаря през 1970 г., си спомни как отец Константин е разказвал за преживените от него драматични възрожденски перипетии. Между другото станало дума и за отношението на отец Константин към син му Петър, основоположник на духовно движение в България. Старият учител си припомни как поп Константин говорил за духовната ревност на сина си Петър.

След като извършил възложената му обществена работа, отец Константин се завръща обратно във Варна.

Старите варненци си спомнят за дядо поп Константина с особено уважение. Срещат ли го по улиците на града, стари и млади го поздравяват почтително, като леко се отместват встрани да му сторят път, за да мине. Въпреки и на преклонна възраст, той стъпва уверено, без нито за миг да отпадне от лицето му благата усмивка, придружавана с някое остроумие или мъдро поучение.

По случай петдесетгодишния юбилей на първата българска църква във Варна, честван през 1915 г., Светият Синод въвежда свещеник Константин Дъновски в духовен сан “свещеноиконом”, а правителството го удостоява с орден “За гражданска заслуга”.¹⁸

На 13 ноември 1919 г. иконом Константин Дъновски почива на 89-годишна възраст и бива тържествено погребан в църковния двор на храма “Св. Арахангел Михаил”.¹⁸ Тази църква сега е превърната в музей на Българското възрождане във Варна и Варненско, където е заделен специален кът в чест на свещеник Константин Дъновски, а на гроба му е вдигнат скромнен паметник.

Послеслов

Пишещият тези редове като невръстно дете е живял в съседство до храма “Св. Арахангел Михаил” във Варна и играейки в църковния двор, е бивал в непосредствена близост до свещеник Константин Дъновски. При хубаво време, в последните години от живота си старият свещеник с часове седеше на малката пейка под сенките на една широко разлистена зарзала в двора на църквата. Ние, махленските малчугани, щом видехме, че дядо поп е на пейката, се втурвахме да му целунем ръка. Той ще ни срещне с приветлив поглед, ще ни погали по главата, ще ни благослови с десницата си, като ни подава бонбонче от малкото пликче в джоба на подрасника му. Как никога не свършваха тези бонбони!

Един ден тъжен камбанен звън разнесе вестта, че дядо поп Константин е напуснал земните чертози... Църквата и черковният двор бяха изпълнени с хора. С мъка децата от махалата се провираха между надошлите, за да видят за последен път дядо поп. Уви, изпълненият ковчег с последните есенни цветя, димитровчетата, го закриваха от погледа ни. И може би по-добре, защото и досега все още го виждам не легнал, безжизнен, в ковчегата, а както приживе, приседнал на пейката с блага усмивка да ни дава бонбончета.

Не мога да си спомня какви чувства са ме вълнували тогава, но с положителност бих могъл да твърдя, че и най-малко не ми е минавало през ум, че след повече от половин век ще водя незрим разговор с дядо поп Константина, но вече не като дете, а като зрял мъж, разказвайки за неговия живот и дейност, за да получа радостното чувство, че пак съм пред него и че с голямо благоговение целувам десницата му и чакам неговото благословение.

П Р И Л О Ж Е Н И Я

Обяснителни бележки

^I На с. 266 от романа на Иван Вазов “Под игото” е дадена “шарадата” (пророческо буквосъчетание) “Турция ќе падне”. Руско-турската война бе обявена официално на 12.IV.1877 г. и завършена на 19.II. (3.III.) 1878 г., но Русия изявява готовността за обявяването ѝ на Цариградската конференция още през 1976 г.

^{II} Борба на българските и гръцките патриоти за независимост срещу османските поробители през 1820-1821 г.

^{III} По-големите села, които имали физиономия на градчета, възлагали функции на чорбаджията, добивали кметско-наместническа физиономия, поради което приемали избран характер. По този повод проф. Ив. Гошев в своята монография “В Трявна през времето на последните търновски владци (1820-1870 г.)”, публ. в т. II, г. III (1930 г.) на Бълг. Истор. Б-к, с. 208, където се казва: “... Ежегодно ставал избор на един “временен чорбаджия”, един негов заместник, на който било възлагано дори събирането на данъци.”

^{IV} Тази война по време съвпада с нашествието на Наполеон в Русия и разгрома на французите пред Москва.

^V За ролята на солуняни при проникването на християнството в Балканския полуостров апостол Павел в своето Първо послание, отправено до жителите на Солун, казва: “Защото не само се прогласи Господното слово от вас в Македония и Ахаия, но се разчу навсякъде и вашата вяра в Бога” (стих 7).

^{VI} На славянски език цифрите се изписват със съответни букви от азбуката.

^{VII} Антиминсът в Николаевската църква има свършено друг текст, носи дата на издаването месец септември 1920 г.

^{VIII} В Цариградския вестник № 469/19.XII.1959 г. се казва: “А. В. Рачински е познат чрез своите научни издирвания на древни български ръкописи в манастирите на България.”

^{IX} Това е третото дете на свещ. Константин Дъновски. Преди него той има дъщеря Мария, а първородният му син се казва Атанас.

^X В “Петдесетгодишнина на Първата българска църква “Св. Арахангел Михаил” във Варна”, с. 26, се твърди неправилно, че официалното откриване на църквата е станало на 14.II.1865 г.

Библиография

¹ История на българската литература, т. II, издание на БАН, София, 1966 г.

² Кратка българска енциклопедия, 1966 г., т. III, София.

³ Муравьев, А. Н., Сношенья Россѣи с Востоком по делам церковным.

⁴ Богданов, И., Епопея на подвизи и слава, София, 1978 г.

⁵ Нешев, Г., Културни прояви на българския народ, XV-XVIII век, София, 1978 г.

⁶ Проф. Дилевски, Н. М., Рилският манастир и Русия през епохата на османското владичество, в. О писменах, 1979 г.

⁷ Всемирная история, т. IV, Соцэкгиз, Москва, 1958 г.

⁸ Примовски, А., Бит и култура на родопските българи, издание на БАН, София, 1973 г.

⁹ Дуйчев, И., Заселването на славяните в Родопите – из миналото на българите-мохамедани в Родопите, издание на Института за българска история, София, 1958 г.

¹⁰ Шишков, Ст. Н., Устово, Ахъ-Челебийски окръг, Пловдив, 1885 г., цитирано по Ат. Примовски, Бит и култура на родопските българи, 1973 г.

¹¹ Цамблак, Г., Похвално слово за Патриарх Евтимий, Превземането на Търново от турците в сборника “От век на век”, Героична летопис, т. I, София, 1974 г.

¹² Примовски, А., Медникарството в Родопската област, издание на БАН, 1955 г.

¹³ Поптодоров, А., Из миналото на Родоп, Ист. бележник за потурчването на родопските българи, Сп. “Родопски преглед”, 1931 г., кн. 1 и 2.

- ¹⁴ Миков, В., Произход и значение на имената на нашите градове и села, реки, планини и места, София, 1943 г.
- ¹⁵ Христо Попконстантинов, Спомени, пътеписи и писма, "Хр. Г. Данов", Пловдив, 1970 г.
- ¹⁶ А. Саламбашев, Местните имена в Смолянско, издание на БАН, София, 1976 г.
- ¹⁷ Учителя Петър Дънов, *Първичната връзка*, беседа, 22.06.1923 г., в "Петимата братя".
- ¹⁸ Проф. д-р Петър Ников, Иконом Константин Дъновски, сп. "Духовна култура", 1920 г., кн. 1 и 2.
- ¹⁹ Родопите и българската история, Сборник статии, съставен от доц. П. Петров, София, 1974 г.
- ²⁰ Възраждане на българщината във Варненско, спомени на свещ. К. Дъновски, сп. "Известие на Варненското археологическо дружество", 1910 г., кн 4.
- ²¹ Проф. д-р П. Ников, Българското възраждане във Варна и Варненско, БАН, София, 1934 г.
- ²² Иконом Иван К. Радов, Атанас Чорбаджи-Хадърджаклията, сп. "Паметник", 1895 г., кн. 6.
- ²³ Проф. д-р Л. Милетич, Старото българско население в Североизточна България, 1902 г., София.
- ²⁴ Проф. Емил Георгиев, Найден Геров, София, 1972 г.
- ²⁵ Михаил Греков, Спомени, София, 1971 г.
- ²⁶ Кратка българска енциклопедия, т. I, издание на БАН, София, 1963 г.
- ²⁷ Константин Дъновски, Едно откровение в Солунската църква "Св. Димитрий" (Касъма-Джамиси), София, 1905 г.
- ²⁸ Хенрих Сенкевич, Quo Vadis, "Народна култура", София, 1971 г.
- ²⁹ Проф. Ал. Бурмов, Славянските нападения срещу Солун, в "Чудесата на Св. Димитрий Солунски и тяхната хронология", Годишник на философско-исторически факултет при Държавния университет, София, 1952 г., кн. 2, История, "Наука и изкуство", София.
- ³⁰ Св. Великомъченик Димитрий Солунски (Мироточивий), София, Синодално книгоиздателство, 1948 г.
- ³¹ Цитирано по проф. В. Златарски, "История на България", т. III.
- ³² Цитирано по "Из страниците на българската литература", 1974 г., София.
- ³³ Бистра Цветкова, Паметната битка на народите, Държавно издателство, Варна, 1969 г.
- ³⁴ Варна, 1444 г., Сборник от изследвания и документи в чест на 525-годишнината от битката край Варна, Военно издателство, София, 1969 г.
- ³⁵ Екатерина Папазова, Богомилски надгробни паметници в Босна и Херцеговина, София, 1971 г.; Д. Ангелов, Б. Примов, Г. Батаклиев, Богомилството в България, Византия и Западна Европа, София, 1967 г.
- ³⁶ И. Г. Клиначаров, Поп Богомил и неговото време, София, 1947 г., цитирано по Боян Боев, Мисията на богомилството, 1937 г.
- ³⁷ Григорий Цамблак, Похвално слово за Евтимий, в Христоматия по старобългарска литература от П. Динеков, К. Куев и Д. Петканова, София, 1967 г.
- ³⁸ Проф. Димитър Ангелов, Богомилството в България, София, 1969 г.
- ³⁹ Учителя Петър Дънов, *И Земята ще се изпълни със знание*, беседа, 11.IV.1926 г., в "Сила и живот", серия VIII.
- ⁴⁰ Евангелие от Йоана, гл. 21.
- ⁴¹ Кратка българска енциклопедия, том IV, 1967 г.
- ⁴² Петдесетгодишнина на първата българска църква "Свети Арахангел Михаил" във Варна", 1915 г.

Александър Периклиев Георгиев
**ЗА РОДОСЛОВИЕТО
НА УЧИТЕЛЯ ПЕТЪР ДЪНОВ**

Редактор
МАРТА АЛЕКСАНДРОВА ГЕОРГИЕВА
Графичен дизайн и корица
ТАРИФ РАСЛЕН
Коректор
ВЕСКА ЗАХОВА
Предпечат
ХРИСТИЯНА ЙОРДАНОВА

ИЗДАТЕЛСТВО БЯЛО БРАТСТВО
гр. София, ул. “Ген. Щерю Атанасов” 6
тел.: (02) 668 955; 9634 313
официален интернет сайт
www.BeinsaDouno.org

Цена 3,90 лв.